

Muqeddes Kitab

Tebirler

© Muqeddes Kitab 2012
CC BY-SA 4.0
www.mukeddeskalam.com
«Uyghurche Kalam Terjimisi»

Tebirler

Terjime toghruluq bezi muhim izahatlar

(1) Terjime xizmitimizde biz nurghun bashqa inglizche, uyghurche we xenzuche terjimilerdin, shundaqla birqanche muhterem tewratshunaslar hem injilshunaslarning eserliridin köp paydilanduq. Bu jehette biz Ingliz tilidiki «Darbiy» terjimisi, «Intérnet»tiki «Nétbiblé» terjimisi, 1920-yilliri Qeshqerde Mehmet Shükri we bashqilar teripidin ishlengen uyghurche nusxisi, «Hazirqi zaman uyghur tilidiki terjimisi» we 1911-yilidiki xenzuche «Xéxében»terjimisini tilgha alimiz. Bu terjimilerning hemmisini «Intérnet»tin chüshürgili bolidu; munasiwetlik tor betliri töwendikidek: —

www.dunyaningnuri.com

www.hayatnuri.com

www.hidayetnuri.com

www.injil.com

www.injil.net

www.uyghurradio.com

www.uyghurradio.net

<https://bible.org/chinese/e/download/pdf>

<https://www.biblegateway.com/versions/>

<http://www.audiotreasure.com/mp3/Mandarin/menu.xtm>

<https://bible.org/chinese/e/download/pdf>

<https://bible.org/netbible>

Mezkur terjimimizni «www.mukeddeskalam.com» yaki «www.mukeddeskalam.net»tin körüşke we chüshürüp oqushqa bolidu.

(2) Muqeddes Kitabtiki bablar we ayetlarning «tertip reqem»liri oqurmen ishengüchilerge qolayliq bolsun üçün, miladiye 5-esirde köchürgüchiler teripidin qoshulghan bolup, ular esliy tékistning bir qismi emes. Oqurmenlerge qolayliq bolsun üçün palanchi kitabtiki melum bir ayet shundaq yol bilen körsitilidu: Mesilen: «1Pad.» 2:15 — démek, «Padishahlar» birinchi tom, 2-bab, 15-ayet.

(3) Mezkur terjimide barliq «kirish söz», mawzu, mawzuchaqlar, izahatlar we «qoshumche söz»ler oqurmenlerge yardimi bolsun üçün terjiman teripidin bérildi. **Ular Muqeddes Kitabning esliy tékist-ayetlirining bir qismi emes.**

(4) Barliq mawzularni we barliq mawzuchaqlarning muqeddes yazmining bir qismi emeslikini éniq körsitish meqsitide, bashqa xet nusxasida ipadiliduq.

(5) Terjimimizde, muqeddes yazmilarning tékistliridiki bezi sözlernu mushundaq «sus» bésilghan (mesilen, «sözler»). Bundaq sözler eyni ibranii yaki grék tékistide yoq, peqetla uyghurché tékistimiz rawan chüshinishlik bolsun dep terjiman teripidin qoshulghan sözlerdur.

(6) Eyni tékistte ibranii yaki grék tilidiki köp uchraydighan isim ibarilerni bolsa, izchil halda uyghur tilidiki tengdishi bilen ipadileshke tirishtuq. Undaq qilghanda oqurmenler melum bir söz yaki ibare toghrisida özining tetqiqatini élip baralaydu.

(7) Muqeddes Kitabtiki bezi ayetlarning bashqa birxil terjime qilinish mumkinchiligi bolghan ehwalda küchimizning yétishiche izahat arqiliq bashqa xil terjimisini körsitishke tirishtuq (mesilen, «bashqa bir xil terjimisi: «....», «Bezi alimlar: «...» dep terjime qilidu, dégendek). Lékin bundaq izahat berginimiz shu bashqa xil terjimini toghra dep qarighinimiz emes, peqet bezi alimlarning chüshenchisi boyiche shundaq terjime qilinghan, dégenliktur. Ikki xil terjime otturisida muhim perq bar bolsa, öz terjimimizning asaslirini körsitishke tirishtuq.

Mezmunlar: —

Eng muhim tebirler: —

Xudaning Tewrat, Zebur, Injilda ayan qilinghan namliri

Xudaning Oghli

Insan'oghli

«Muqeddes Roh» (Xudaning Rohi)

Masih («Xudaning mesih qilghini», «mesih qilinghuchi») we «mesih qilish»

«Perwerdigarning Perishtisi» — u kim?

«Tewrat» we «Zebur»

«Zebur» — «Tewrat» we «Zebur»ni körüng

«Injil»

Bashqilar

«Abba»

«Aramiy tili»

«Asmanlar» (ershler)

«Asherah», «Asherahlar», «Asherah butlar»

«Aqsaqal»

«Amin!»

Ayalche rod we erenchi rod

«Ebediy» we «menggü»

«Etigenlik qurbanliq» we «kechlik qurbanliq»

«Ejdihalar» hem «Léwiatan»

Erenchi rod — «ayalche rod we erenchi rod»ni körüng

«Efod»Eng muqeddes jay»

«Ehde»

«Ehde tüzüsh» («ehde késish»)

«Ehde sanduqi»

«Baal»lar

«Bash kahin»

«Beriket» we «lenet» («qarghish»)

«Tebirler»

Birikler: —

«Tewrat, Injilda ishlatilgan ölchem birlikliri»ni körüng
«Padishah.... Perwerdigarning neziride durus bolghanni qildi»
«Pasxa»

Palchiliq

Xudaning heqiqiy peyghemberliri we palchiliq
Tewrat (Kona Ehde) dewride ata qilinghan bésharetler
Injil (Yéngi Ehde) dewride ata qilinghan bésharetler
«Perwerdigarning küni»
«Perisiyler»
Perishtiler
«Peyghember»
«Peyghemberlarning yazmiliri»
«Pulanglatma hediye»
«Terafim» — «öy butliri»
«Tehtisara» we «dozax» (yaki «jehennem») toghruluq
Tewrat kaléndari; aylar we héytlar jedwili
«Tewrat ustazliri»
«Jamaet»
«Jenubiy padishahliq» — «Israil», «Israillar», «Yehuda»,
«Yehudiylar»ni körüng.
«Jinlar» («yaman rohlar», «pasiq rohlar»)

«Chö müldürüş»

«sugha chö müldürüş»

«Muqeddes Rohta chö müldürüş»

«Xetne» — «sünnet»ni körüng
«Xudadin qorqqanlar» («Xudadin qorqquchilar»)
(Xudagha) mutleq atalghan
«Xudaning muqeddes bendiliri»
Xudaning hesetlik ghezipi
«Xudaning «yoqlishi»»
«Xush xewer»

«Tebirler»

«Xizmetchi»

«Deslepki we kéyinki yamghurlar»

«Dunya»

«Dozax» — ««tehtisara» we «dozax» (yaki «jehennem»)

toghruluq»ni körüng

«Rabbi»

«Rosul»

«Roh», «jan», «ten» we «et» toghruluq

«Rohiy iltipatlar»

«Saduqiylar»

«Samawi qoshunlarning Serdari bolghan Perwerdigar»

«Septuagint» — LXXni körüng

«Stoi» we «Stoikizm»

(«Stoikizm»gha ishengüchiler «stoiklar» dep atilidu)

«Sünnet» (xetne»)

«Sir»

«Sinagoglar»

«Shabat küni»

Sheytan («Iblis»)

«Shimaliy padishahliq» — «Israil», «Israilar»,

«Yehuda», «Yehudiyalar»ni körüng.

«Qaldi»

«Qanaan»

«Qeyser»

«Qurbanliq»

«Qurbangah»

«Qul»

«Qérindashlar»

«Qémosh»

Kafaret

Kaléndar — Tewrat kaléndari; aylar we héytlar jedwilini körüng

«Kafaret texti»

«Kahinlar»

«Kréstlesh» (chapras yaghachqa mixlash)

«Tebirler»

«Kona ehde» we «yéngi ehde»
«Kötürme hediye»
«Kérublar»
«Goél» («hemjemet-qutquzghuchi» (yaki «hemjemet-nijatkar»)
«Lawiylar»
«Léwiatan» — «ejdihalar» hem «léwiatan»ni körüng
LXX («Septuagint»)
«Manna»
«Menggü» — «ebediy», «menggü»ni körüng
«Molek»
«Mutleq atash» («Xudagha) mutleq atalghan»ni körüng
«Murmekki»
«Musaning qanuni»
«Muqeddes»
«Muqeddes chédir»
«Muqeddes jay» («muqeddes chédir»diki «muqeddes jay», «muqeddes ibadetxana»diki «muqeddes jay»)
«Nazariylar»
«Nikolatiylar»
«Haram» — «halal» we «haram»ni körüng
«Halal» we «haram» hésablanghan haywanlar
«Halléluyah» («Hemdusana»)
«Heset» — «Xudaning hesetlik ghezipi»ni körüng
«Heqqaniy qilish»
«Hemjemet-qutquzghuchi» yaki «hemjemet-nijatkar» — «Goél»ni körüng
«Hosanna»
«Höküm-guwah» — («on emr»nimu körüng) (bezide «Xudaning guwahliqi», «Xudaning höküm-guwahliqi», «On emr»mu déyilidu)
«Hérodlar»
«On emr» — «höküm-guwah»nimu körüng
«Uxlash» — «U ata-bowiliri arisida uxliidi», «U ata-bowilirining yénigha ketti», «U xelqige qoshuldi» qatarliq ibariler
«Urim we tummim»
«Öz xelqidin üzüp tashlinidu»

«Tebirler»

«Özgermes muhebbet» — Ibraniy tilida «xesed»

«Özünglarni pak qilinglar» yoki «özünglarni pak-muqeddes qilinglar»

«Épikurianizm» (uninggha ishengüchiler «Épikurlar» déyilidu)

«Ibadetxana» (muqeddes ibadetxana)

«Ibraniy»

«Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»

«Ilahlar» dégen söz toghruluq

«Yat eller» («taipiler»)

«Yettinchi yili» we «burgha chélish yili»

«Yehuda» — «Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»ni körüng.

«Yehudiye»

«Yuqiri jaylar»

«Yehudiylar» — «Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»ni körüng.

«Yétekchi»

«Yoqlash» (Xudaningki) — «Xudaning yoqlishi»ni körüng

«Yéngi ehde» — «kona ehde» we «yéngi ehde»ni körüng

Jedweller

Tewrat, Injilda ishlitilgen ölchem birlikliri

Muqeddes Kitabtiki qisimlarning qisqartilma namliri

Tewrat kaléndari; aylar we héytlar jedwili

Muqeddes Kitabning (addiyashturulghan) tarixiy jedwili

Xudaning Tewrat, Zebur, Injilda ayan qilinghan namliri

(1) «Elohim» we (2) «El» yaki «Eloah» — adette «Xuda» dep terjime qilinidu.

Ibraniy tilining mundaq qiziq ikki alahidiligi bar. Birinchi, bezi sözler peqet köplük sheklide ipadilidu. Ibraniy tilida «sular» («mayim») dégen köplük shekillar bar; «su» dégen birlik shekil yoq. «Asmanlar» («shamayim») dégen köplük shekillar bar; «asman» dégen birlik shekil yoq. Ibraniy tilida adette «Xuda» déyelmeydu, «Xudalar» («Elohim» yaki «Ėlohim») déyilidu, lékin menisi yenila «Xuda»dur. «Xuda» «birlik shekil»de ipadilense, «El» déyilidu, mesilen «El-Shaday» (Hemmige Qadir Xuda). Bu shekil az uchraydu.

Ikkinchidin, ibraniy tilida «köplük»ni bildüridighan ikki xil «qoshumche» bar. Birinchi qoshumche «-ot» bolup, «ikki»ni bildüridu; ikkinchi qoshumche «-im» yaki «-him» bolup, «üch» yaki «üchtin köp»ni bildüridu. Uyghur tilidiki «kitab» dégen sözni türlep körsetsek uning shekilliri mundaq bolidu: —

«Kitab» — birla kitab

«Kitabot» — ikki kitab

«Kitabim» — üch yaki üchtin köp kitab.

Ibraniy tilida «Xuda» birlik sheklide ipadilense, «El» déyilidu. Biz buni adette «Ilah» yaki «Tengri» dep terjime qilduq.

Emdi yene «Alemning yaritilishi» 1:1ni köreyli: — **«Muqeddemde Xuda asmanlar bilen zéminni yaratti»**

Derweqe, «Xuda» dégen söz mushu yerde Ibraniy tilidiki «Elohim» dégen sözning terjimisi. Yuqirida déginimizdek, «Elohim» «köplük», yeni «üch, yaki üchtin köp» shekilde ipadilidu. Shundaq bolsimu, uning bilen munasiwetlik péil bolsa «birlik shekli»de ipadilidu. Shuning bilen Muqeddes Kitabning: — **«Muqeddemde Xuda asmanlar bilen zéminni yaratti»** dégen birinchi jümliside «Xuda» dégen söz «üch yaki üchtin köp» dégen shekilde, yeni «Elohim» dégen shekilde ipadilidu, lékin péil («yaratti») bolsa «birlik shekli»de ipadilidu. «Yaratti» dégen péil «ikkilik sheklide» yaki «köplük sheklide» uchrimalaydu.

Ibraniy tilida eger bu jümlining igisi Xuda «birinchi shexs» bilen ipadilense, undaqa «yaratti» dégen péil «yarattuq» déyilmey, yenila «yarattim» déyiletti.

Démek, Muqeddes Kitabning birinchi jümliside Xuda köplük shexste bolsimu, birla shexstek ish köridu, dégen uqum puritilidu. Köp alimlar bu

«Tebirler»

uqumgha asasen Xuda «üchning birliki» yaki «üch bir gewde», dep chüshendüridu. Gerche shundaq bir ipade muqeddes yazmilarda biwasite tépilmisimu, bu heqiqetni shübhisiz Tewratta hem Injilda roshen körsitilgen bir telimdur.

Tewratta xatirilengen Xudaning herqandaq ish-heriketliride «Elohim» dégen nam ishilitilgen bolsa, shu ayetlerning hemmiside dégüdek Xudaning herikiti «birlik shekli»diki péil bilen ipadilinidu.

(3) «Yahweh» — «Perwerdigar» dep terjime qilindi.

Tewratta «Perwerdigar» dep terjime qilinghan namning ibranij tilidiki teleppuzi «Yahweh» bolushi mumkin. «Misirdin chiqish» dewride Musa peyghemberge ata qilinghan wehiy boyiche «Yahweh» dégen namning menisi «Ezeldin Bar Bolghuchi», «Menggülük Bolghuchi» yaki «Özüm Bardurmen» dégendek bolidu («Mis.» 3:15). «Yahweh» dégen nam «Yar.» 2:4de birinchi qétim ishilitilgen. Xuda her qétim insan bilen ehde tüzgen chaghlirida yaki insan bilen yéqin munasiwette sözligen chaghlirida asasen shu nam körülgen; sewebi shübhisizki, shu nam Uning özgermes mahiyitini, izchil bolup kelgen köyümchanliqini we birxilliq méhribanliqini, shuningdek Uning herdaim herbir wede sözliride tewrenmey ching turidighanliqini tekitleydu. Parsche «Perwerdigar» dégen isim shu menige eng yéqin kélishi mumkin, chünki Pars tilidiki «Perwerdigar» dégen sözning menisi «Xewer alghuchi», «Perwish qilghuchi» bolushi mumkin. Bezi alimlar «Yahweh»ni «daim bolghuchi» depmu terjime qilidu.

Bezide shéirlarda «Yahweh» dégen nam «Yah» dep qisqartilidu.

(4) «Adonay» — «Reb» dep terjime qilindi.

(5) «Israildiki Muqeddes Bolghuchi» toghruluq: —

Xudaning bu alahide nami (1) Uning Israil xelqini Özige wekil bolghan guwahchi el bolushqa tallighanliqini; (2) Israilning Xudaning Öz huzurini (awwal muqeddes chédirda, andin muqeddes ibadetxanida) ularning arisida orunlashturushqa tallighanliqigha bolghan xushalliqini tekitleydu.

Töwendiki ayetni körüng: —

«Ziondikiler, tentene qilip jar sélinglar;

Chünki aranglarda turghan Israildiki Muqeddes Bolghuchi büyüktur!» — deysiler» («Yesh.» 12:6)

«Tebirler»

Mumkinchiliki barki, «Israildiki Muqeddes Bolghuchi» dégen nam alahide Qutquzghuchi-Mesihni körsitidu. Mesilen, töwendiki ayetlerni körüp oylap körüng.

«Chünki Perwerdigar bizning qalqinimiz,
Israildiki Muqeddes Bolghuchi shahimizdur» («Zebur» 89:18)

«Qorqma, sen qurut bolghan Yaqup,
Israilning baliliri!

Men sanga yordemde bolimen!» — deydu Perwerdigar, yeni séning Hemjemet-Kutquzghuching, Israildiki Muqeddes Bolghuchi» («Yesh.» 41:14)

«Mana, sen (Israil) özüngge yat bir elni chaqirisen,
Séni bilmigen bir el yéninggha yügürüp kélidu;
Sewebi bolsa Perwerdigar Xudaying, Israildiki Muqeddes Bolghuchining Özidur;
Chünki U séni ulughlap sanga güzellik-julaliqni yar qildi» («Yesh.» 55:5)

(6) «Tirik Xuda» (Menggü hayat Xuda) toghruluq; —

«Tirik Xuda» (yaki «Menggü hayat Xuda») dégen ibare oqurmenlerge belkim sel ghelite yaki alahide tuyulushi mumkin. Tewrat hem Injilda mezkur ibare muqeddes bendiler teripidin köp ishilitilidu; ularning közde tutqini Xuda hergiz ghepletke qalghanlar yaki imansiz kishiler choqunghan yirginchlik butlardek saxta bir ülük nerse emes, u belki heqiqet, hayat bir Xudadur.

(7) Hemmige Qadir

«Hemmige Qadir» Xudaning bu nami ibraniy tilida «Küchlük müre bolghan Xuda» dégen söz bilen ipadilinidu. Bu söz, Xudaning hemme ishqa qadir ikenlikini bildüridu. Shuning bilen bir waqitta bu nam yene «Quchiqli bar Xuda», «Quchiqli échilchan Xuda»mu dep bildüridu.

«Xudaning Oghli»

«Xudaning Oghli» — bu nam hergizmu Xuda bilen Eysa Mesih otturisdiki jismaniye jehettiki ata-baliliq munasiwetni emes, belki rohiy jehettiki munasiwetni bildüridu. «Filippiliqlargha»diki «qoshumche söz»imiznimu körüng.

«Insan'oghli»

«Insan'oghli» dégen ibare Tewratta aldin éytilghan, dunyani qutquzushqa kélidighan «Mesih»ni körsitidu (mesilen, «Dan.» 7:13-14). Tewrat-Zebur boyiche, bu ewetilgüchining Xudaning küch-qudriti we shan-sheripi bilen ershtin chüshüp, pütkül insanlarni menggü bashquridighanliqi aldin éytilghan.

Uningdin muhimi, bizningche, Rebbimiz Eysa Mesihning bu namni Özi heqqide köp ishlitishi Özining toluq insan ikenlikini, insaniyet bilen bir ikenlikini tekitlesh üçün idi. Chünki ersh teripidin éytqanda ajayib ish shuki, gerche U ezeldin «Xudaning Oghli» bolsimu, U yene «Insanning oghli»mu idi.

«Muqeddes Roh» (Xudaning Rohi)

«Muqeddes Roh» — Xudaning Rohining Özidur. Muqeddes Roh Tewrat we Injilda bezide peqet «Roh», Injilda bezide «birdinbir pak-muqeddes Roh», «Heqiqetning Rohi», «Eysaning Rohi», «Mesihning Rohi» we «Rebning Rohi» dep atilidu («Rim.» 1:4, «Yuh.» 16:13, «Rim.» 8:9, «1Pét.» 1:11, «Ros.» 5:9, 16:7, «2Kor.» 3:17). Muqeddes Roh bolsa, «Üchning Birliki» Öz ichige alghan Rohtur. Uning Xudaliq mahiyiti nurghun yerlerdin, jümlidin «Ros.» 13:2din, shundaqla Rebbimizning U toghruluq telimidin roshen körüldü (mesilen, «Yuh.» 14-16-bablarda). «Muqeddes Roh» qandaqtur sirliq bir küch emes, belki söz qilidighan, telim beridighan, yétekchilik qilidighan, küch we righbet-teselli bérighan ulugh Zattur. Jamaet gunah qilsa U azablinidu («Yesh.» 63:10, «Ef.» 4:30ni körüng); shunga U «küch» emes, belkim ulugh bir Zattur.

Muqeddes Roh (nurghun musulman ölimilar éytqandek) ulugh perishte Jebrail emestur. U del Xudaning Özidur, perishte emestur.

Mesih («Xudaning mesih qilghini», «Xudaning mesihligini», «mesih qilinghuchi») we «mesih qilish», «mesihlesh»

«Mesih qilish» («mesihlesh») — Xudaning yolyoruqi bilen Israilgha yéngi bir padishah békitish üçün, padishah bolghuchining béshigha kahin yaki peyghember teripidin zeytun méyi sürülüshi kérek idi. Mushu murasim «mesih qilinish» yaki «mesihlesh» déyiletti; shuningdin bashlap mushu

padishah «Xudaning mesih qilghini» dep atilatti. Muqeddes ibadetxanining xizmitini qilghan «qurbanliq qilghuchi» kahinlarmu mushu xizmetke kirishish üçün «mesih qilinishi» kérek idi. «Mesih qilinish» bezide peyghemberlergimu ötküzületti.

Biraq Eysa Mesihning «mesih qilinish»i zeytun méyi bilen emes, belki Xudaning Öz Rohi bilen ötküzüldi; bu ish insan teripidin ötküzülmeydu, uni Xudaning Özi ötküzidu. Muqeddes yazmildiki «Mesih» toghrisidiki sözlerni yighinchalighanda, Mesih «Padishah» (pütün alemning Padishahi), Peyghember (**«sözümni aghzinggha quyimen»** déyilidu, «Qan.» 18:18) hem Kahin-Qutquzghuchidur (gunahkarlar üçün Özini qurbanliq qilidu, gunahkarlar üçün dua qilidu). Shu üç wezipini ada qilish üçün, u Xudaning Rohi bilen «mesih qilinishi» kérek idi.

«Mesih» grék tilida «Xristus» dégen söz bilen ipadilinidu.

Perwerdigarning Perishtisi — U kim?

Tewratta oqurmenler «Perwerdigarning Perishtisi» dégen sirliq namni uchritidu. Bezi yerlerde U: «Xudaning Perishtisi» dep («Yar.» 21:7, 31:11, «Mis.» 14:19, «Hak.» 6:20, 13:9), bezi yerlerde peqet «bir adem» dep («Yar.» 32:24-30), yene bir yerde, peqet birla qétim «Perwerdigarning qoshunlirining Serdari» («Yeshua» 5:13-15) dep atilidu. Muqeddes yazmilarda mezkur Zatning ayan bolushi xatirilengen her bir jayda, oqurmenler diqqet qilsa, töwendiki üç ishlardin biri-ikkisi yaki hemmisi körünüshi mumkin: —

(a) «Perwerdigarning Perishtisi»ning sözliri Xudaning Özining sözliri dep hésablinidu (mesilen, «Yar.» 16:7-14, «Hak.» 2:1)

(e) Bu Zatni körge kishiler shu haman «Xudani kördüm» dep bilidu («Yar.» 32:24-30, «Hak.» 13:2-23).

(b) «Perwerdigarning Perishtisi»ning ish-heriketliri Xudaning Öz ish-heriketliri qatarida xatirilinidu («Yar.» 31:11-13, «Chöl.» 22:22-35, «Zek.» 12:8).

Shunga xulasimiz shuki, «Perwerdigarning Perishtisi» Xudaning Özini ashkarilishi bolup, U Mesihning Özidin bashqa héchkim emestur. «Yar.» 16:7ni we izahatnimu körüng.

Bashqa yerlerde éytqinimizdek, «perishte» ibraniy tilida «malak» dégen söz bilen ipadilinip, tüp menisi «elchi» «ewetilgüchi» dégenliktur. Muqeddes

«Tebirler»

yazmilarda «perishtiler» tilgha élinghanda, adette Xuda yaratqan milyonlighan «elchiler»ni körsitidu. Halbuki, «Perwerdigarning Perishtisi» bulargha mutleq oxshimaydighan bir shekstur. Bu ish «Mik.» 5:2din körünidu:

—
«Sen, i Beyt-Lehem-Efratah, Yehudadiki minglighan sheher-yézilar arisida intayin kichik bolghan bolsangmu,

Sendin Men üçün Israilgha hakim Bolghuchi chiqidu;

Uning huzurumdin chiqishliri (chiqip-kirishliri) qedimdin tartip,

Yeni ezeldin tartip boluwatidu».

Bu bésharet Xudaning huzuridin «**ezeldin tartip... chiqquchi**» bir zatni teswirleydighan ochuq bir bayandur — démek, bu zatning «bashlinishi» yoqtur. Bu ayette bu Zat del Beyt-Lehem shehiride tughulidighan Mesihning Özi dep élan qilinidu («Mat.» 2:5-6). Xudaning huzuridin Uning iradisini mukemmel ijra qilishqa «chiqidighan» zat süpitide U yene Tewratta «Xudaning Danaliqu» («Pend.» 8-9-bablar) hem shundaqla Injilda «Kalam» depmu atilidu. Shuning bilen Injilda «**Hemmidin burun «Kalam» bar idi we U Xuda bilen bille idi hem Özi Xuda idi. U hemmidin burun Xuda bilen bille idi. U arqiliq barliq mewjudatlar yaritildi we yaritilghan mewjudatlarning héchbiri Uningsiz yaritilghan emes**» dep oquymiz («Yuh.» 1:1-3).

Shuning üçün biz «Perwerdigarning Perishtisi»ni Eysa Mesihning Özi, yeni «Xudaning Kalami», «Xudaning Oghli» dep qaraymiz. Oqurmen özi yuqirida tilgha élinghan ayetlerdin yaki Tewrattin «Perwerdigarning Perishtisi» xatirilengen herqandaq ayetlerni oqup éytqanlirimizning durus yaki emeslikini tekshürüp baqsun.

«Tewrat» we «Zebur»

Oqurmenlarning bezilirige sel heyran qalarliq bolushi mumkinki, Tewrat we Injil birla muellip teripidin köp qisimliq bolup pütülgen kitab bolmastin, belki qiriqtin artuq muellip teripidin pütülgen köp qisimliq bir kitabtur.

«Tewrat» — Ibraniy tilida «Torah» — «yolyoruq», «telim-terbiye» dégen menide. Uningda jemi 39 qisim, jümlidin «Zebur» bardur (Yehudiylar shu 39 qismini 36 qisim, bezide 22 qisim dep hésablaydu).

Tewratning awwalqi besh qismi derweqe Musa peyghember teripidin

«Tebirler»

pütülgén; qalghan qisimliri Israilning peyghemberliri we hökümaliri Xudaning yolyoruqi bilen ayrim-ayrim pütken xatirilerdur.

«Zebur» bolsa köp duashéirliri we medhiyeshéirliridin ibaret bolghan bir toplimidur.

«Tewrat, Zebur we Injilgha kirish söz» imiznimu körüng.

«Zebur»

«Tewrat» we «Zebur» ni körüng.

«Injil»

«Injil» dégen söz uyghur tiligha erebche arqiliq kirgen bolup, eslide «Ewanjil» dégen grék tilidiki söz idi. Menisi «xush xewer»dur. Injil sekkiz muellip yazghan 27 qisimdin terkiib tapqan bir toplima kitabtur; kitabning özgermes, birdinbir témisi bolsa Xudaning Eysa Mesih arqiliq pütkül insaniyetke béghishlimaqchi bolghan kechürüm-nijati toghruluq xush xewerdin ibarettur.

«Injil»diki «kirish söz» imiznimu körüng.

Bashqilar

«Abba»

«Abba» — Aramiy tilida «Dada», «Ata» dégenni bildüridu; shuningdek hem chongqur hörmét hem chongqur muhebbet-söyügni bildüridu. Rebbimiz Eysa Xudaatigha dua qilghanda daim bu namni ishليتetti («Mat.» 26:59, «Rim.» 8:15ni körüng).

«Aramiy tili»

«Aramiy tili» — «Suriye»ning kona ismi «Aram» idi. Kona zamanda «Suriye tili» «Aramiy tili» déyilette. Aramiy tili ibraniy tiligha yéqin bolup, Tewrattiki bezi qisimlar aramiy tilida yézilghan («Ezra» we «Daniyal»larning bir qismi). Tewrat dewride Aramiy tili köp sherqiy dözletlerde soda yaki diplomatiye ishlerida alaqe tili süpitide ishليتetti. Miladiye 5- yaki 6-esirde uyghur

«Tebirler»

xelqimu Aramiy tili arqiliq muqeddes yazmilardin bezilirini qobul qilip terjime qildi. Asuriyemu aramiy tilini ishlitetti.

«Asmanlar» (ershler)

Muqeddes Kitab boyiche hazir uch asman bar: —

Birinchi — yer sharining etrapidiki «atmosféra» («Yar.» 1:6-9)

Ikkinchi — chong «alem boshluqi», quyash, yultuzlar joylashqan boshluq («Yar.» 1:14-19, «Ayup» 26:26, «Zeb.» 8:3, «Yesh.» 42:5, 55:9;

Üchinchisi — Xudaning dergahi («Zeb.» 2:4, 8:1, «Yesh.» 66:1, «2Kor.» 12:1 qatarliqlar). Shunga Muqeddes Kitabtiki köp yerlerde peqet «asman»la déyilmey, belki «asmanlar» déyilidu.

Muqeddes Kitabqa asasen, Xudaning hazirqi dergahini «jennet» dégilimu bolidu («Luqa» 23:43, «2Kor.» 5:8).

Axirette hazirqi yer-zémin yoqitilidu, pütünley yéngi asman-zémin yaritilidu («Yesh.» 66:22, «2Pét.» 3:13, «Weh.» 21:1).

«Asherah», «Asherahlar», «Asherah butlar»

«Asherah butlar» — belkim butpereslikke béghishlanghan derexliklerdur. Derexler belkim «ayal mebud» sheklide oyulghan yaki neqishlengen bolushi mumkin.

«Aqsaqal»

«Aqsaqal» — melum yerdiki jamaetke yétekchi bolghan bir kishini körsitidu. «Filippiyliqlar»diki «qoshumche söz»imizni körüng.

«Amin!»

Tewratta we Injilda «Amin!» dégen söz intayin muhim; menisi «shundaq bolsun!» yaki «shundaq bolghay!» «Xuda shundaq qilghay!» dégenliktur. «Amin»ning ehmiyiti we muhimliqi «1Kor.» 14:16 we «2Kor.» 1:20din körüldü.

Ayalche rod we erenchi rod

Ibraniy tilida, barliq ismlar «erenchi rod» we «ayalche rod»qa bölünidu. Bu nuqtisi muhim bolup qalghanda izahatlap bérimiz.

«Ebediy», «Menggü»

Tewratta daim déğüdek «ebediy» dep terjime qilinghan söz («olam») ibraniy tilida ikki menide ishlatilidu:

(1) Menggü dégenni;

(2) Shu waqittiki chéki békitilmigen, qerelsiz, möhletsiz uzun bir mezgilni körsitidu. «Lawiylar»tiki «qoshumche söz»imiznimu körüng.

«Etigenlik qurbanliq» we «kechlik qurbanliq»

Tewratta «etigenlik qurbanliq» we «kechlik qurbanliq» (bezide «etigenlik ash hediye» we «kechlik ash hediye», déyilidu) — Musa peyghemberge chüshürülgen qanun boyiche Israil üçün kahinlar wekil bolup muqeddes chédirning (kéyin muqeddes ibadetxanining) qurbangahi üstige her etigende, her kechte bir yashliq qoza qurbanliqi sunushi kérek idi. Bu etigenlik we kechlik «qoza qurbanliqi»ni Israilning barliq ibaditining asasi dégili bolidu («Mis.» 29:38-43).

«Ejdihalar» hem «léwiatan»

«Ejdihalar» hem «léwiatan» dégen sözler Tewrat we Injilda bezi waqitlarda déngizdiki heqiqiy haywanlarni körsitidu (mesilen, «Ayup» 41-bab, «Zeb.» 104:26, 148:7; bezi waqitlarda jin-sheytanlarning küch-qudretlirini körsitidu yaki Sheytangha simwol qiliniu (mesilen, «Zeb.» 74:13, «Yesh.» 27:1, «Weh.» 12-13-bablar).

Erenchi rod we ayalche rod

Ibraniy tilida, barliq ismlar «erenchi rod» we «ayalche rod»qa bölünidu. Bu nuqtisi muhim bolup qalghanda izahatlap bérimiz.

«Tebirler»

«Efod»

«Efod» bolsa adette bash kahin (bezide bashqa kahinlar) alahide kiyidighan pinjekke oxshash bir kiyim idi («Mis.» 28-babni körüng). Undaq kiyimni kiyish özini Xudaning xizmitige alayiten béghishlashni bildüretti. Efod ichide «urim we tummim» dégen ikki alahide tash bar idi («Urim we tummim» toghruluq körüng).

«Eng muqeddes jay»

«Muqeddes jay» toghruluq mezmunni körüng.

«Ehde»

Tewrat we Injil boyiche, «ehde» bolsa qesem, shundaqla köp qétim melum qurbanliqning qéni bilen jezmenleshtürülgen bir wedidur (mesilen, «Ibr.» 6:16-18ni körüng). «Ehde» Xuda bilen ademlarning otturisida yaki adem bilen ademning otturisida bolidu. «Ehde tüzüsh» («ehde késish»)nimu körüng.

«Ehde tüzüsh» («ehde késish»)

Kona zamanlarda ikki terep bir-biri bilen ehde tüzmekchi bolsa, awwal kala yaki qoyini soyup, ikki parche qilip parchilaytti; andin ikki terep soyup ikki parche qilghan malning otturisdin teng ötüp bir-birige qesem qilatti. Bu ishning ehmiyiti belkim: «Qaysimiz ehdini buzsاق, Xuda bu soyghan malgha oxshash qilsun!» démekliktur. Shunga ibrani tilida «ehde tüzüsh» adette «ehde késish» déyilidu. «Yar.» 15-bab, «Yer.» 34.8, 18-20-ayetlerni körüng.

«Ehde sanduqi»

Musa peyghember «on emr» xatirilengen «ikki tash taxtay»ni Xudadin tapshuruwalghandin kéyin, Xuda ularni saqlash üçün bir sanduq yasashni buyrughan. Bu sanduq «ehde sanduqi» dep atalghan, bezide «guwah-höküm sanduqi»mu déyilgen; uning yapquchi «kafaret texti» dep atalghan («kafaret» toghruluq mezmunni körüng).

Israil chöl-bayawanda seper qilghan waqitlarda «ehde sanduqi»ni kahinlar kötöretti.

«Baal»lar

Ibraniy tilida «Baal» dégen sözning asasiy menisi «xoja», «xojayin». Bezi yerlerde menisi «ige» bolidu (mesilen «Mis.» 21:28de «kalining **igisi**»). Bezide ayal öz érige söz qilghanda uni «méning «baal»im» deydu («Hosh.» 2:16ni körüng). Lékin butperes yat ellikler özliri choqunidighan butlarni daim «Baal» dégechke, Israillar Xudadin eyminidighan bolsa adette Xudani körsitishke shu namni ishлитishtin tilini tartatti.

Shuning bilen, biz «Baal» yaki «Baallar» dep terjime qilghan yerlerde taipiler choqunidighan butlarni körsitidu.

«Bash kahin»

Kahinlar ichide peqet bir adem «bash kahin» idi. U derweqe barliq kahinlarga yétekchi idi; uning alahide wezipiliri ichidin eng muhimi «kafaret küni»de özi üçün we jemetidikiler üçün, andin pütkül xelq üçün, «eng muqeddes jay»gha kirip kafaret qilishtin ibaret idi. Birdinbir «eng muqeddes jay»gha kireleydighan adem bash kahin idi; u bir yilda peqet «kafaret küni»dila «eng muqeddes jay»gha kireleytti.

Musa peyghemberning akisi Harun tunji bash kahin bolghanidi. Uningdin kéyin adette sabiq bash kahinning tunji oghli bash kahinliqqa békitiletti.

Beriket we lenet

Démisekmu, «beriket» (ibraniy tilida «baruq») peqet Xudaning qolidin kélidighan bir ishtur. Héchkim özining qandaqur birxil peziliti yaki atalmish «sawabliq ish»i üçün «beriketke érishishke tégishlik» dep hésablanmaydu we hésablinalmaydu. Insan balilirining herbirining nurghun gunahliri tüpeylidin «téghishlik» érishidighini bolsa dozax, yeni Hemmige Qadirdin menggülük ayrilishtin ibarettur. Tewrat we Injilda bezide melum bir kishi bashqa birsini «beriketleydu» — bundaq ibare shu kishige: «Hemmige Qadir sanga bext-beriket ata qilghay!» dégenlikning qisqa bir ipadisidur, xalas.

Halbuki, «lenetler» we qarghish bolsa jezmen «érishishke téghishlik» ishtur. Eng dehshetlik lenet yaki qarghish elwette gunahimizdin bolghan — Xudaning shereplik huzuridin mehrum bolush, yeni dozaxtur. Shuningdin bashqa,

«Tebirler»

Muqeddes Kitabda bezi ademler (Tewrat dewridimu, Injil dewridimu) melum gunahliri tüpeylidin alahide lenet yaki jaza astida turidu, déyilidu.

Injilda, «Gal.» 3:10-14de: «**Lékin Tewrat qanunigha emel qilimiz dep yürgenler bolsa hemmisi lenetke qalidu. Chünki muqeddes yazmilarda mundaq yézilghan: «Tewrat qanunida yézilghan hemme emrlerge üzlüksiz emel qilmaywatqan herbir kishi lenetke qalidu». Yene roshenki, héchkim Xudaning aldida qanungha intilish arqiliq heqqaniy qilinmaydu; chünki Muqeddes Kitabda yézilghinidek: — «Heqqaniy adem ishench-étiqadi bilen hayat bolidu». Emma qanun yoli étiqad yoligha asaslanghan emes, belki Muqeddes Kitapta: — «Qanunning emrlirige emel qilghuchi shu ishlar bilen hayat bolidu» déyilgendeaktur. Halbuki, Mesih bizni Tewrat qanunidiki lenettin hör qilish üçün ornimizda lenet bolup bedel tölidi. Bu heqte muqeddes yazmilarda: «Yaghachqa ésilghan herqandaq kishi lenetke qalghan hésablansun» dep yézilghan. Shuning bilen Mesih Eysa arqiliq Ibrahimgha ata qilinghan bext yat elliklergimu keltürölüp, biz wede qilinghan Rohni étiqad arqiliq qobul qilalaymiz» dep oquymiz.**

Lenetler we qarghishlardin birdinbir qutquzush yoli Mesihdur.

Nurghun ademler melum bir qarghish sözliri yaki qeside-demide tüpeylidin toxtawsiz wehime ichide yashaydu. Shundaq qeside-demide küchke igimu, emesmu (küchke ige bolsa jin-sheytanlar tüpeylidin shundaq bolidu)? Mesihke tayanghan kishining shundaq ishlardin qorqushining hajiti qalmidi — Chünki «**U bizni qarangghuluqning hökümraniqidin azad qilip, söygen Oghlining padishahliqigha yötkep qoydi**» (Kol.» 1:13).

«Padishah..... Perwerdigarning neziride durus bolghanni qildi»

Tewrattiki «Padishahlar» we «Tarix-Tezkire»de köp qétim körülgen «Palanchi padishah..... Perwerdigarning neziride durus bolghanni qildi» dégendek ibariler shu padishahning hemme ishlirining pütünley durus ikenlikini körsetmeydu, elwette, belki shu padishah Xudaning aldada étiqadtin bolghan yaki étiqadqa uyghun kelgen muddia-meqsetler bilen ish körgen, dep körsitidu.

Shuningdek «Padishah.... Perwerdigarning neziride rezil bolghanni qildi» dégendek ibariler shu padishahning Xudagha bolghan heqiqiy étiqadta

«Tebirler»

emeslikini körsitidu; derweqe undaq padishahning ishliri ald-keyni rezil körünidu. «Emdilikte étiqad bolmay turup, Xudani xursen qilish mumkin emes; chünki Xudaning aldigha baridighan kishi Uning barliqigha, shundaqla Uning Özini izdigenlerge ejrini qayturghuchi ikenlikige ishinishi kérek» («Ibr.» 11:6), «Ishenchtin bolmighan herqandaq ish gunahtur» («Rim.» 14:23).

«Pasxa»

«Pasxa» — «ötüp kétish héyti»ning bashqiche atilishi. U ibraniy tilidiki «Pésaq» («ötüp kétish») dégen sözdin kelgen.

Palchiliq

Xudaning heqiqiy peyghemberliri we palchiliq

Xudaning heqiqiy peyghemberliri (meyli Tewrat dewride yaki Injil dewride bolsun) yetküzgen wehiy-bésharetler bilen palchilarning palliri otturisdiki perqler néme?

Tewrat (Kona Ehde) dewride ata qilinghan bésharetler

Tewrat dewride Israil ichide nurghun peyghemberler bar idi. Bular ichidiki bezi muhim peyghemberlerning yazmiliri Tewrat ichide toplanhandur. Lékin Ilyas, Élishamu muhim peyghemberler bolsimu, bizge héchqandaq kitablar qaldurmighan. Ulardin bashqa yene nurghun peyghemberler bar idi; bezi waqitlarda melum bir peyghemberning telimige egishiwatqan birnechche türküm yashlarmu bar idi. Ular «peyghemberlerning oghulliri» dep atilatti. Ularmu bezide wehiy-bésharetlerni qobul qilishqa muyesser idi. Mesilen, «1Sam.» 10:5, 10:10-12, 19:19-24, «1Pad.» 18:13, «2Pad.» 2:3-7ni körüng.

Bashqa yerlerde éytqinimizdek, Tewrat dewride Xudaning wehiy-bésharetlirining asasiy meqsiti peqet kelgüsidi shislarini aldighan kishi Uning barliqigha, shundaqla Uning Özini izdigenlerge ejrini qayturghuchi ikenlikige ishinishi kérek» («Ibr.» 11:6), «Ishenchtin bolmighan herqandaq ish gunahtur» («Rim.» 14:23).

Bashqa yerlerde éytqinimizdek, Tewrat dewride Xudaning wehiy-bésharetlirining asasiy meqsiti peqet kelgüsidi shislarini aldighan kishi Uning barliqigha, shundaqla Uning Özini izdigenlerge ejrini qayturghuchi ikenlikige ishinishi kérek» («Ibr.» 11:6), «Ishenchtin bolmighan herqandaq ish gunahtur» («Rim.» 14:23).

ehwal astida qandaq qilib Xudadin eyminip, Uninggha itaet qilishi pütünley roshen bolatti.

Tewrat dewride kishiler melum exlaqiy mesile toghruluq yol bilishi kérek bolsa, ular kahin yaki Lawiylarni izdise bolatti. Kahinlarning wezipisi Xudaning qanun-belgilimilirini obdan öginish andin bashqilargha ögitish bolup, sorighan kishige éniq bir jawab bérishi kérek idi («Mal.» 2:4-9). Ibadetxanida qurbanliqlarni ötküzüshtin bashqa, bumu kahinlarning we shundaqla Lawiylqlarning eng muhim wezipisi idi.

Kishiler özining hel qilishi tes bolghan melum shexsiy ishi bolsa, undaqla ulargha yéqin peyghember bar bolsa, ular uningdin erkinlik bilen sorisa bolatti. Bu ish «1Sam.» 9:1-10da körünidu. Saul atisi teripidin yitip ketken birnechche ésheklerni izdeshke ewetilgen. Uning xizmetkari uninggha Samuil peyghember bizge yol körsitishi mumkin, dep meslihet béridu. Biraq ular ikkisi peyghember Samuilning yardimi üçün uninggha hediye bérishimizge toghra kélidu, dep oylaydu. Eksiche, Samuil peyghember ularni kütüp ziyapet béridu.

Shunga, Tewrat dewride Xudaning xelqige exlaqiy mesililer yaki shexsiy ishlar toghruluq nesihet zörür bolsa adette biwasite emes, belki wasite bolghan adem arqiliq bériletti.

«Yéngi ehde»de Xuda mundaq wede qilidu: — Xuda Öz xelqi bilen biwasite birxil munasiwet-alaqe qilishni xalaydu. Xudaning shu meqsiti Musa peyghemberning «Chöl.» 11.29de xatirilengen sözliride körünidu: **«Perwerdigarning pütün xelqi peyghember bolup ketse idi, Perwerdigar Özining Rohini ularning üstige qoysa idil»**. Musaning shundaq intizari Xudaning shu waqitqiche Öz xelqide qilghan ishlardin téximu chongqur, téximu ehmiyetlik ishlarni qilishni xalaydighanliqini körsitidu.

Mesihning qurbanliqi, yeni uning gunahkarlar üçün tökülgen qéni arqiliq barliqqa keltürülgen «yéngi ehde»ning mezmuni Yeremiya peyghember wasitisi bilen aldin’ala éytilghan: **«Shu künlerdin kéyin, Méning Israil jemeti bilen tüzidighan ehdem mana shuki:**

— Men Öz Tewrat-qanunlirimni ularning ichige salimen,
Hemde ularning qelbigimu yazimen.
Men ularning ilahi bolimen,
Ular mu Méning xelqim bolidu.

Shundin boshlap héchkim öz yéqinigha yaki öz qérindishigha: — «Perwerdigarni tonughin» dep ögitip yürmeydu; chünki ularning eng kichikidin chongighiche hemmisi Méni tonup bolghan bolidu; chünki Men ularning qebhlikini kechürimen hemde ularning gunahini hergiz ésige keltürmeymen, — deydu Perwerdigar» («Yer.» 31:31-34).

Injil (Yéngi Ehde) dewride ata qilinghan bésharetler

Yeremiya peyghember yetküzgen yuqirida neqil keltürülgen «yéngi ehde» toghrisidiki bésharet-wedige qarighanda, herbir oqurmen shuni köreleyduki, «yéngi ehde» barliqqa kelgen dewrde peyghemberler we ularning xizmetlirining rovida chong özgirish bolidu. Barliq étiqadchilarning Xudaning Özi bilen biwasite shexsen munasiwiti bar bolghandin kéyin, undaqa peyghember dégendek «wasitichi adem»ning néme hajiti bolsun? Bu dewrde Xudaning shan-sheripi del shu ishta körülduki, Uning barliq xelqi Uning iradisi we meqsetliri toghruluq biwasite xewerdar bolidu. Uning xelqi Uning ehdisige heqiqiy ishense, undaqa yol sorash kérek bolsa, hergiz «Shexsiy turmushimiz toghruluq bésharet bérighan bir peyghember»ni izdishimizning hajiti bolmaydu. Chünki herbirimiz Xudani Ata dep bilgen bolsaq, biwasite Uningdin yol sorash imtiyazimiz bardur!

Shuning bilen bir waqitta, Injilda jamaetlerde peyghemberler bar, déyilidu. Némishqa? Seweb «1Kor.» 14:3de körünidu: «**Bésharet bérighan kishi bolsa ademlerning étiqadini qurushqa, ularni righbetlendürüşke we teselli bérishke sözleydu**». Jamaetlerde «bésharet bérish» dégen rohiy iltipatning umumiy roli bolsa, Tewrat-Injildiki heqiqetlerni testiqdash yaki Xudaning rohlirimizgha alliqachan ayan qilinghan yolyoruqini téximu éniqlash we testiqdash ibaret bolidu. «Mat.» 22:29, 24:11, «Luqa» 24:25ni körüng. «Ros.» 13:2de Xudaning melum ademge körsetken yoli yaki yolyoruqini qérindashlar teripidin bésharet bilen testiqdashqa obdan bir misal körüldi: «**Barnabas bilen Saulni Men ularni qilishqa chaqirghan xizmet üçün Manga ayrip qoyunglar**» déyilidu. Roshenki, Xuda alliqachan Pawlus bilen Barnabasni shu xizmetke chaqirghanidi.

Palchiliq déginimiz néme ish? Tawrattiki töwendiki ayetlerni oqung: --

(«Qan.» 18:9-22) «**Sen Perwerdigar Xudaying sanga bérighan zémingha**

kirgen chaghda, sen shu yerdiki ellerning yirginchlik adetlerini ögenmesliking kérek. Aranglarda öz oghli yaki qizini ottin ötküzidighan, palchiliq, remchilik, epsaniylik, jadugerlik yaki demidichilik qilghuchi yaki jinkesh, séhirger yaki ölgenlerdin yol sorighuchi héchqandaq kishi bolmisun; chünki bundaq ishlarni qilidighan herqandaq kishi Perwerdigargha nepretlik bolidu; bu yirginchlik ishlar tüpeylidin Perwerdigar Xudaying shu ellerni aldinglardin heydep chiqiridu.

Sen Perwerdigar Xudaying aldida eyibsiz mukemmel bolushung kérek; chünki sen zémindin heydeydighan bu eller remchiler we palchilargha qulaq salidu; biraq Perwerdigar Xudaying séni undaq qilishqa yol qoymaydu.

Perwerdigar Xudaying siler üçün aranglardin, qérindashliringlar arisidin manga oxshaydighan bir peyghember turghuzidu; siler uninggha qulaq sélinglar. Bu siler Horeb téghida yighilghan künde Perwerdigar Xudayinglardin «Perwerdigar Xudayimning awazini yene anglimayli, bu dehshetlik otni körmeyli, bolmisa ölüp kétimiz» dep telep qilghininglarga pütünley mas kélidu. Shu chaghda Perwerdigar manga: «Ularning Manga dégen sözi yaxshi boldi. Men ulargha qérindashliri arisidin sanga oxshaydighan bir peyghemberni turghuzimen, Men Öz sözlirimni uning aghzigha salimen we u Men uninggha barliq tapilighinimni ulargha sözleydu. We shundaq boliduki, U Méning namimda deydighan sözlirimge qulaq salmaydighan herqandaq kishi bolsa, Men uningdin hésab alimen.

Emma Méning namimda bashbashtaqliq qilip Men uninggha tapilimighan birer sözni sözlise yaki bashqa ilahlarning namida söz qilidighan peyghember bolsa, shu peyghember öltürölsun.

Eger sen könglüngde: «Perwerdigar qilmighan sözni qandaq perq étimiz» déseng, bir peyghember Perwerdigarning namida söz qilghan bolsa we u bésharet qilghan ish toghra chiqmisa yaki emelge ashurulmisa, undaqta bu sözni Perwerdigardin chiqmighan; shu peyghember bashbashtaqliq bilen sözligen dep, uningdin qorqma».

Bu bésharettiki eng muhim mezmun bolsa Xuda Öz xelqige mukemmel bir peyghemberni ewetidighanliqidin ibaret emesmu? Shu peyghember «**Men uninggha barliq tapilighinimni ulargha sözleydu**». «Qanun shehri»diki «qoshumche söz»imizni, bu bésharet toghrisidiki tepsiliy tehlilimizni körüng. Bésharette körsitilgen shexs Rebbimiz Eysa Mesihdin bashqa birsi bolushi qet'iy mumkin emes.

Xuda Öz xelqige awwal Tewrat bilen, andin Injil bilen mukemmel hidayet-yolyoruq bergendin kéyin, shuningdek U Tewrat-Injilning sirliri ashkariligidighan Özining Muqeddes Rohi arqilik Mesihke barliq étiqad qilghuchilarning roh-qelbini makan qilghuzghandin kéyin, insanlardin yaki bashqa yerlerdin nesihet yaki yol sorishining zadi néme hajiti?

Palchiliq, rem sélish qatarliq barliq rohiy pasiqliqlarning ötkén ishlar yaki kelgüsi ishlar toghrisida sözligini toghra yaki toghra emeslikining héchqandaq ehmiyiti yoq. Bularning hemmisi Xudagha intayin nepretlik bolghan ishlardur. Chünki bu ishlar Xudadin sirt heqiqiy hidayet, yol tépish bolidu, dégenlikke barawerdur.

Palchilar yaki rem salghuchilar hergiz kelgüsi ishlar toghruluq: «Gunahlingizdin towa qiling! Xudaning gunahqa bolghan ghezipidin Mesihning qéni arqiliq xaliy bolushingiz kérek!» déyelmeydu. Ular herdaim kelgüsi ishlar toghruluq chirayliq sözler, «kélichiking parlaq» dégendek sözdin bashqini sözliyelmeydu. Oqurmenlarning hemmisini buningdin xewiri bar dep oylaymiz. Undaqta némishqa aldinimiz? Tewrat we Injilni oqughan ademler jin-sheytanlarning ötkén zamandiki ishliri toghruluq xewiri bar we shundaqla bezide kelgüsi ishliri toghruluqmu cheklik xewiri bar, dep bilidu. Lékin ular «toghra söz» qilghini bilen herdaim anglighuchilarni aldimaqchi bolidu. Undaqta, qaytidin sorap, aldinip qélishning néme hajiti?

Biz yenila shuni qaytilayli: — Birinchi, yol-hidayet sorash yaki nesihet sorashta Mesihke tayanmay, Uning qéni bilen tüzgen ehdisidin bashqa yol tutsaq, bu barliq ishlar Xudagha yirginchlikdur.

Ikkinchi, «shexsiy ishlirimni hel qilishim kérek» dep jamaetler arisida melum atalmish peyghemberdin yol soraydighan kishining mesilisi xéli éghir. Chünki uning Xudaning Mesihde bolghan yéngi ehdisi toghruluq xewiri yoq — démek, u Xudaning Öz xelqini shexsen yétekligüchi bolushni xalaydighanliqini héch bilmeydu yaki shuninggha ishenmeydu. «Filippiliqlargha»diki «qoshumche söz»imizde «Fil.» 2:12-13 toghruluq toxtalghinimizni körüng).

Üchinchi, jamaetlerni daim aylinip yürüp, mushundaq «shexsiy ishlar toghruluq yol körsitidighan bésharet» yaki körsetme-hidayet béridighan kishidin intayin hézi bolushimiz kérek. Uning sözlirini üzül-késil tekshürüp, ularning toghra, toghra emesliki, Tewrat-Injilgha oyghun, uyghun emeslikini

«Tebirler»

toptoghra éniqlash kérek («Korintliqlar (1)»diki «qoshumche söz»imizni, shundaqla «1Tés.» 5:19-21ni körüng). Chünki undaq bir kishining tüp muddia-meqsiti Xudaning yaxshi köridighinigha érishish emes, belki jamaettikilerning puli yaki izzet-hörmitini izdep, jamaettiki hoquqqa érishishtin ibaret bolushi mumkin. Ularning paaliyetliri palchiliq qilish — démek, Xudagha emes, belki jin-sheytangha tayinip «bésharet bérish»tin ibaret éghir gunahtin yiraq bolmaydu.

«Perwerdigarning küni»

«Perwerdigarning küni» — Tewratta Mesihning pütkül alemni soraqqa tartishqa qaytip kélidighan künini bildüridu. Mezkur ibare bezide Mesihning qaytip kélidighan shu künning aldinqi bir mezgilinimu körsitdu. Shu mezgilde Xudaning jazaliri yer yüzige özlüksiz chühshüp turidu. Shukün yéqinlashqanséri Xudaning jazalirimu barghanséri küchiyidu. Bu kün «Wehiy» dégen kitabning muhim bir témisidur. Injilda «Perwerdigarning küni» «shu küni»mu yaki «Mesihning küni»mu déyilidu.

«Perisiyler»

«Perisiyler» qattiq teleplik bir diniy mezheptikiler idi; ular Tewrat qanunigha qatmu-qat türlük bashqa qaide-nizamlarni qoshush bilen shundaq qattiq telepchan diniy éqim bolup chiqqanidi. Ular Reb Mesih Eysaning telimige qattiq qarshi chiqqan.

Adette «Perisiyler» bilen «Saduqiylar» bir-birige qattiq düşmenliship yüretti, lékin ular Eysa Mesihni bir terep qilip öltürüş üçün birleshken.

Perishtiler

Perishtiler — Ibraniy tilida «malak» déyilidu — menisi «elchi», «ewetilgüchi»dur. Xuda alemni apiride qilghanda, mushu milyonlighan ulugh zatlarni öz xizmitide bolup herxil wezipilerni ötisun dep yaratqan. Xudaning meqsetliridin biri ularning nijatqa érishidighan, Özige xas bolidighan mömin bendilirining xizmitide bolushini öz ichige alghan («Ibr.» 1:7).

«Peyghember»

«Peyghember» dégen qandaq adem? Tewrat bizge «peyghemberler» toghruluq yetküzgen xewerdin qarighanda, «peyghember» dégen zat (er yaki ayal bolsun) melum ish toghruluq Xudaning eyni sözlirini yetküzidighan kishidur. Tewrat dewride shu peyghemberlarning beziliri «körgüchiler» déyiletti — ular Xudadin alahide «alamet körünüş»lerni körüp, körgenlirini xelq üçün teswirleytti. Bashqa peyghemberler bolsa, öz roh-qelbide Xudaning sözlirini anglap bularni yetküzetti.

Biz: «Peyghemberler kelgüsi ishlarni aldin éytquchilar» dep qarishimiz mumkin. Ularning xizmiti derweqe bu ishlarni öz ichige alidu, lékin ularning eng muhim wezipisi belkim eyni chaghdiki ehwallarni, yüz bériwatqan ishlarni Xudaning nuqtiineziridin éytishtin ibaret idi. Démek, peyghemberlarning wezipisi bolsa, Xudaning shu dewrdikilerning yürüsh-turushlirigha qandaq qarighanliqi, bu ishlar toghrisida qandaq hökümliri barliqi, shundaqla qandaq agahliri we wediliri barliqini yetküzüshtin ibaret idi.

Öz dewrdikiler uning bésharetliridin uning heqiqiy peyghember ikenlikini tekshürüp ispatlishi kérek idi — eyni waqittiki ishlar toghruluq bésharetliri emelge ashurulghan bolsa, undaqa shu kishini «peyghember» dep étirap qilishi kérek; emelge ashurulmighan bolsa uni chalma-késeq qilip öltürüshi kérek idi (uning üstige, shu «peyghember» Israillarni butpereslik yoligha azdurghuchi bolup chiqqan bolsa, bésharetliri emelge ashurulghan bolsimu, yenila öltürülüşhi kérek — «Qan.» 13:1-5, 18:20-22ni körüng).

«Peyghemberlarning Yazmiliri»

«Tewrat we Peyghemberlarning Yazmiliri» yaki «Tewrat, Zebur we Peyghemberlarning yazmiliri» dégen ibare Injilda bezide körülide. Yehudiy xelqi bezide Musa peyghemberge chüshürülgen besh kitabni «Tewrat» we Tewrattiki bashqa qisimlarni «Zebur we peyghemberlarning kitabliri» dep ataydu.

Qandaq atalghu yaki nam bilen atalghan bolushidin qet'iynezer, Tewrat Xudaning dewrdin-dewrge Israilgha ewetken köp peyghemberlarning yazmilirini öz ichige alidu («Tewrat» toghruluq we shundaqla «Tewrat, Zebur, Injilgha kirish söz»imiznimu körüng). Bu qimmetlik yazmilar Tewrattiki

«Tebirler»

bashqa yazmilargha bir-birlep qoshulup keldi. Yazmilar qoshulush uchün intayin addiy bir shert yaki sinashtin ötüshi kérek — Mezkur peyghemberning öz dewri toghruluq bolghan sözliri emelge ashuruldimu-ashurulmidimu? Ashurulmighan bolsa muqeddes qanun boyiche shu «peyghember»ni öltürüshi («Qan.» 18:20-22ni körüng) we barliq «bésharetliri» erzimes dep hésablinishi kérek idi. Öz dewri toghruluq bésharetliri emelge ashurulsa we shundaqla uning yiraq kelgüsi toghruluq bésharetliri yaki yazmiliri bar bolsa, undaqla Israil xelqi shularnimu ezizlep Tewratqa qoshqan bolushi mumkin.

«Pulanglatma hediye»

«Pulanglatma hediye» — Perwerdigargha éviz kötürüp alahide pulanglitip atighan birxil hediye. «Pulanglatma hediye» dep atalghan hediye adette barliq kahinlarga tewe bolatti.

«Terafim» — «öy butliri»

«Terafim» — Ibraniye söz bolup, «öy butliri»ni körsitidu. Bu butlar qolda kötürügdek kichik «qolayliq butlar» bolup, adette kümüshtin yasilatti. Qedimki waqitlardiki bezi butperes jemiyetlerde oydi «terafim»gha ige bolghan adem shu öyning barliq tealluqatining xojayini dep hésablinatti. Shunga bu kichik «terafim»lar kümüş bolghini üçün emes, belki qanuniy ehmiyiti üçün intayin muhim hésablandi («Yar.» 31:19, 30-35).

«Tehtisara» we «dozax» (yaki «jehennem») toghruluq

«Tehtisara» — ölgüchilerning rohliri qiyamet künini kütidighan jay (ibranii tilida «Shéol», grék tilida «Hades» déyilidu). Mesih Eysa kréstlinishi bilen «tehtisara»da chong özgirish boldi, dep ishinimiz («Luqa» 16-bab, 23:24 we izahatlar, Luqa»diki «qoshumche söz», «1Pét.» 3:18-22, 4:6 we shu qisimdiki «qoshumche söz»ni körüng).

Tewrat we Injil boyiche, «dozax» yaki «jehennem» peqetla axiret künidin kéyin bashlinidu. Uningdin ilgiri, ölüp ketken adamlarning rohi «tehtisara»gha baridu.

«Tebirler»

Izahat — «jehennem» («doxax»): — Eslidiki söz ibraniy tilida «Ge-Hinnom» idi. Buning eslidiki menisi: — «Hinnomning jilghisi»dur (bezide «Hinnomning oghlining jilghisi» depmu atilidu). Tarixta Yérusalémdiki sapalchilar «Hinnomning jilghisi»gha chéqilghan sapal parchilirini tashliwétetti. Kéyin, Yérusalémda turuwatqanlar shu yerge herxil exletlarni tökken; yirginchlik bir ish shuki, Yérusalémdikiler Xudani terk étip butpereslik qilghan waqitlarda hetta shu yerde «insan qurbanliqliri»nimu ötküzgen («Yeremiya» 19-bab we 7:31-32ni körüng). Bu ishlar tüpeylidin u yer «doxax»ning bir simwoli bolup qalghan. Shuning bilen «Ge-Hinnom» dégen söz «doxax»ni bildüridighan söz bolup qalghan. Ereb tili arqiliq bu söz «jehennem» sheklide uyghur tiligha kirgen.

«Tewrat ustazliri»

Injil dewride «Tewrat ustazliri»ning xizmiti: (a) Tewrat yazmilirini köchürüş; (e) erz-dewalarda Tewrat qanunidiki hökümler we tepsilatlarini chüshendürüş we sherh qilish we belkim (b) belkim pütkül Tewrat yazmilirini tetqiq qilish we sherh qilish idi («Mat.» 2:4ni körüng).

«Jamaet»

Jamaet» — Pütkül alemdiki Mesihke étiqad qilghuchilarni bildüridighan söz. U yene melum jaydiki étiqadchilarning hemmisini bildüridu. «Efesuslar»diki «qoshumche söz»imizde bayan qilinghan «jamaet» toghruluq sherhimizni körüng.

«Jenubiy padishahliq» — «Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»ni körüng.

«Jinlar» («yaman rohlar», «pasiq rohlar»)

Injildiki «Wehiy» dégen qisim boyiche, perishtiler yaritilghandin kéyin, asman-zémin shekillengen peytte, Sheytan («Iblis») perishtilerning üchtin bir qismini qutritip Xudagha qarshi isyan kötürüşke bashlighan. Shuning

bilen ular jazalinip asmandin yerge heydiwétilgen («Weh.» 11:3-4). Xudagha qarshi chiqqan bu perishtiler Tewrat-injilda «jinlar» yaki «yaman rohlar», «pasiq rohlar» dep atalghan.

«Chö müldürüş»

Injilda «chö müldürüş» dégen söz ishlitilgenge herdaim mutleq bir özgirishni körsitidu. Köp yerlerde «sugha chö müldürüş»ni bildüridu («sugha chö müldürüş»ni körüng, shundaqla «Rim.» 6:3 we izahat, «Kolossiliklerge» we «Pétrus (1)»diki qoshumche sözlerde bu téma toghruluq izahatlimizni körüng.

«Sugha chö müldürüş»

Injilda ikki xil «sugha chö müldürüş» tilgha élinidu. Tunji chö müldürüş Chö müldürgüchi Yehya (Yehya peyghember) teripidin ötküzülgen; bu chö müldürüş (a) öz gunahligha towa qilish; (e) téz arida kélidighan (eyni chaghda téxi namelum idi) Mesihke «gunahlimizni élip tashlaydighan Qutquzghuchi» dep étiqadini bildürüşning ipadisi idi; ikkinchi «sugha chö müldürüş»ni Mesihning muxlisleri Uning namida ötküzgen we hazirmu ötküzüwatidu; u (a) öz gunahligha towa qilishning; (e) «gunahlimizni élip tashlighan Qutquzghuchi» Mesihke étiqadini bildürüşning we (b) yéngi hayatni élip kélidighan Muqeddes Rohni qobul qilishqa étiqadini bildürüşning ipadisidir («Ros.» 2:38-39, «Rim.» 6:3 we izahat, «Kolossiler» we «Pétrus (1)»diki qoshumche sözlerdiki bu téma toghruluq izahatlimiznimu körüng.

Emeliyette Yehudiy xelq arisidiki «rabbilar» (ustazlar) xéli burun mundaq bir adet békitkenki, eger butperes milletler («yat eller»)din bolghanlar «Tewrat-Zebur étiqadi»ni qobul qilay dese, awwal xetne qilinishi, andin birxil «sugha chö müldürüş»ni qobul qilishi kérek. Shunga Yehya peyghember Yehudiye chöl-bayawanida «Towa qilip, sugha chö müldürünglar» dep jakarlap élan qilishi Yehudiy xelqini xéli zilzilige keltürgen. Chünki «sugha chö müldürüş»ni qobul qilishi kérek bolghanlar butperes «yat eller» emes, belki özliri qobul qilishi kérek!

«Tebirler»

«Muqeddes Rohta chö müldürüş»

«Muqeddes Rohta chö müldürüş» — Mesih her bir étiqad qilghuchining roh-qelbide «Muqeddes Rohta chö müldürüş» ijra qilishqa kelgen. Bu Uning ulugh xizmitidir («Mat.» 3:11, «Mar.» 1:8, «Luqa» 3:16, «Yuh.» 1:33ni körüng). Bu xizmet ademning rohi we qelbini özgartip, uninggha «yéngi qelb, yéngi roh»ni ata qilishtur («Ez.» 36:26). «**Muqeddes Rohta chö müldürüş**» yene «**ershtin tughulush**», «**qaytidin tughulush**» dégenlik bolidu. Biz uni «Muqeddes Rohning Mesihning kréstte érishken ghelibisini insanning rohigha békitishi» désekmu bolidu.

«Xetne» — «sünnet»ni körüng

«Xudadin qorqqanlar» («Xudadin qorqquchilar»)

Yehudiy xelqi Babil impériyesi teripidin terep-tereplerge sürgün qilinghandin bashlap (miladiyedin ilgiriki 597-yili), ular sürgün qilinghan barliq jaylarda her heptidiki shabat küni yighilip Xudagha ibadet qilip Tewratni oqushni adet qilghan. Bundaq yighilish sorunliri «sinagoglar» dep atilatti. Waqit ötkenséri yerlik yat elliklerdin beziliri ibraniylarning «birdinbir heqiqiy Xuda»gha bolghan ibaditi teripidin jelp qilinip, butpereslikni tashlap, Xudagha étiqad qilishqa bashlidi. Bulardin beziliri Xudaning Ibrahim bilen tüzgen ehdisidin behriman bolush üçün resmiy Yehudiy xelqige oxshash sünnetni qobul qilghan; mushular resmiy «Yehudilar» dep hésablinatti. Ular bezide «Tewrat étiqadigha kirgenler» depmu atilatti. Bashqa beziliri öz millitidin yaki öz élining salahiyitidin mehrum bolushni xalimisimu, yenila ashu «sinagog»tiki heptilik ibadet sorunlirigha qatnishish, Tewrattiki ayetlerni, shundaqla sinagogtili telimni anglashtin muyesser bolushni xalaytti. Bundaq kishiler xetnisiz bolghini bilen sinagoglarga qatnishishqa ruxset alatti, andin «Xudadin qorqqanlar» yaki «Xudadin qorqquchilar» dégen turaqliq ibare bilen atilatti. Bu ibariniy «Rosullarning paaliyetliri»de köp uchritimiz.

«(Xudagha) mutleq atalghan»

Tewratta «(Xudagha) mutleq atalghan» dégen bu ibare ibraniy tilida «herem» dégen söz bilen ipadiliniidu. Bu söz adette Xudagha mutleq atalghan nersining héchqandaq insangha tewe bolmaydighanliqini bildüridu.

«Herem» (Xudagha mutleq atalghan) dep békitilgen nerse yaki adem Xudaning neziride rezil dep qaralsa, undaqtta uni «herem qilish» dégenlik uni pütünley weyran qilishni körsitidu.

«Xudaning muqeddes bendiliri»

Biz Tewratta «Xudaning muqeddes bendiliri» dep terjime qilghan söz ibraniy tilidiki «möminler», «sadiqlar» dégen sözge oxshash menidiki sözlerdur. Injilda «Xudaning muqeddes bendiliri» dégen söz Eysa Mesihke étiqad baghlighachqa Xudagha tewe bolghanlarni körsitidu. Yuqirida «muqeddes» dégen söz toghruluq éytqinimizdek, «muqeddes» dégenning tüp menisi «Xudagha tewe», «Xudagha xas bolushqa ayrilghan», «Xudagha béghishlanghan» dégen menididir.

Xudaning hesetlik ghezipi (Xusaning hesiti)

Muqeddes Kitapta, bolupmu Tewratta oqurmenler: **«Perwerdigar Xudayinglar heset qilghuchi bir Xudadur»** dégen sözni oqughanda belkim heyran qélishi yaki oqurmenning béshini sel qaymaqturishi mumkin. Hemmige ige bolghan Xuda qandaqmu «heset» qilsun?

Öz ayalini mutleq, sap, shexsiyetsiz we tolimu mukemmel muhebbet bilen söyidighan bir er kishi bar deyluq. Mubada shu kishining ayali bashqa birsi bilen wapasizliq ötküzüshke azdurulup ketken bolsa, undaqtta shu kishining töwendikidek inkasi bolmay qalmaydu: —

(a) «Némishqa ayalim uninggha körsetken méhir-muhebbitimdin razi bolmidi?» dep, arzulirining yerde qalghanliqidin azablinidu. Adaletlik bir ademning buninggha ghezipi kélemdu-yoq? Kélidu, elwette.

(e) Öz ayaligha bolghan köyümi bilen uninggha eng yaxshini bergüsi bolghachqa, uni azdurghuchi kishining azdurushidin we aldishidin azad qilip özi qayturushni xalaydu. Chünki ikkinchi bir adem uninggha heqiqiy

«Tebirler»

köngül bölmeydu, peqet öz heweslrini qandurushinila xalaydu, xalas, elwette.

(b) Undaq er kishide Xudaning xaraktéri bar bolsa, u (hem özini hem ayalini dep) ayalining wapaszliqini tonup yétip, towa qilishini xalaydu. U towa qilghan bolsa, uni kechüridu we özige qaytidin qobul qilidu. Peqet u heqiqeten towa qilghan bolsa, elwette.

Bu üç ishni Xudaning Öz xelqige bolghan «heset»ining asasiy amili désekmu bolidu. U Öz xelqining butpereslikning aldarn xaltisigha chüshüp, ziyan tartishigha yol qoyalmaydu. U Özige bolghan undaq wapaszliqtin azab tartidu, elwette, lékin yene ularning hemme butpereslik we xurapiyliq élip kélidighan ziyan-talapetke uchrishining aldini élishni xalaydu. Chünki barliq butpereslik we xurapiyliq jin-sheytanlar bilen dostlashqangha barawerdur.

«Xudaning «yoqlishi»»

Tewrat-injilda, Xuda melum kishini yaki melum xelqni «yoqlaydu» déyilse, bu söz Xudaning mezkur kishi yaki xelqige yéqinlashidighanliqini hem yéqinlashishi bilen teng ulargha alahide muallmile qilishini bildüridu. Bu muallmile yaki bext-beriket, shapaet yetküzüş yaki qattiq jazalash bolidu — qaysi menisining ishq ashurulidighanliqi eyni tékisttin éniq bolidu.

«Xush xewer»

Injilda «xush xewer» herdaim Xudaning Eysa Mesih arqiliq pütkül insaniyetke élip kélingen nijati toghrisidiki xush xewirini körsitidu. «Injil»nimu körüng. Bir ixchamlashqan ipadisi «Rim.» 10:9-10, «1Kor.» 15:3-4de tépilidu.

«Xizmetchi»

«Xizmetchiler» melum bir jamaettiki emeliy ishlargha, bolupmu xeyr-saxawet ishlirini bashqurush, bulardin hajetmenlerge teminlesh, jamaetning paaliyetliride herxil emeliy ishlarni orunlashturush qatarliq ishlargha mes'uldur. «Filippiyliqlar»diki «qoshumche söz»imizni körüng.

«Tebirler»

«Deslepki we kéyinki yamghurlar»

«Deslepki yamghurlar» (yaki «awwalqi yamghurlar») Qanaanda 10-ayda yaghidu we uning wasitisi bilen tupraq yumshitilip, yer heydesh andin uruq chéchish mumkin bolidu.

«Kéyinki yamghurlar» bolsa 3-yaki 4-ayda yaghidu; u etiyazliq ziraetlarning pishishida halqiliq roli oynaydu. Shunga herbir déhqan bolupmu «kéyinki yamghur»gha teshnadur, ular uni bek qedirleydu.

«Dunya»

Muqeddes yazmilardiki köp ayetlerde «dunya» yaki «bu dunya» dégen ibarini uchritimiz. Ayetlerni bir-birige sélishturushimiz bilen bu atalghuning némini körsetkinini chüshinip yétishimiz mumkin. Bu dunya Sheytanning ilkide bolghachqa, Muqeddes Kitabtiki köp yerlerde «dunya» dégenlik Xudagha we Uning xelqige, shundaqla Uning nijat nishanlirigha daim qarshi turidighan rezil bir tüzümdiki dunyani körsitidu. Uninggha islahat élip bérish yaki uni özgartishning mumkinchiligi yoq; wehalenki, Xudaning xelqining sadiqligi we guwahliqi bilen uningda bolghan rezillikni tizginlesh yaki hetta bezide waqitliq keynige yandurushmu mumkin bolidu.

«Bu dunyani we bu dunyadiki ishlarni söymenglar. Herkim bu dunyani söyse, Atining söygüsü uningda yoqtur. Chünki bu dunyadiki barliq ishlar, yeni ettiki hewes, közlerdiki hewes we hayatigha bolghan meghrurluqning hemmisi Atidin kelgen emes, belki bu dunyadin bolghandur, xalas. We bu dunya we uningdiki heweslarning hemmisi ötüp kétidu. Lékin Xudaning iradisige emel qilghan kishi menggü yashaydu» («1Yuh.» 2:15-17)

«Shunga, i qérindashlar, bu dunya silerni öch körse, buninggha heyran qalmanglar» («1Yuh.» 3:13)

«Ey eziz balilirim, siler bolsanglar Xudadin bolghansiler we ularning üstidin ghalib keldinglar; chünki silerde Turghuchi bu dunyada turghuchidin üstündur» («1Yuh.» 4:4)

«Dozax» — ««Tehtisara» we «dozax» (yaki «jehennem») toghruluq»ni körüng

«Tebirler»

«Rabbi»

«Rabbi» — Yehudiy xelqining Tewrat we Tewrat qanuni toghruluq telim bergüchilirining unwani — menisi «ustaz», «muellim»dur.

«Rosul»

«Rosul» dégen söz (grék tilida «apostolos») «ewetilgüchi» dégen menide. Injilda ishlatilgen yerlerde töwendikidek rollarda kelgen: —

(a) Reb Eysa Mesihni teswirlesh üçhün ishlatilgen (ershtin insaniyetni nijatqa érishtürüşke ewetilgen — «Ibr.» 3:1)

(e) Rebbimiz «ershning padishahliqi» toghrisidiki xush xewerni Israilgha yetküzüşke mexsus tallighan «on ikki muxlis»ni körsitidu («Matta» 10-bab).

(b) Rebbimiz asmangha kötürülgendin kéyin, U «on ikki rosul»din bashqa yene birnechche ademni tallap ulargha alahide wehiylerni amanet qilip, her yerlerde «jamaet qurush»tin ibaret shereplik wezipini iltipat qildi. Ularning wezipiliri shu yéngi wehilerni barliq jamaetlerge yetküzüşni öz ichige alatti («1Kor.» 12:28, «Ef.» 2:20, 3:5, 4:11). Bu rosullar Pawlus, Yaqup we Yehuda (Yehuda Ishqariyot emes)ni öz ichige aldi. Ularning mektupliri we yazmiliri Injilda tépilidu.

Injilda Matta, Markus, Luqa we rosul Yuhanna Rebbimizning köp qimmetlik sözlirini biz üçhün xatiriligen (Injildiki «Matta», «Markus», «Luqa», «Yuhanna»). Uning üstige shu ish roshenki, Rebbimiz Özi bu tallighan kéyinki rosullarning mektupliri we yazmiliri arqiliq, shundaqla rosullar Pétrus we Yuhannalarning mektupliri arqiliq her dewrdiki barliq jamaetlirige menggülik paydisi bolushi üçhün shu muhim yéngi wehiylerni yetküzdi.

«Roh», «jan», «ten» we «et» toghruluq

Xuda deslepte insanni yaratqanda «roh, jan, ten»ni birleshtürüp yaratqanidi. «Roh» bolsa insanning asasi yaki asasiy wujudi, iradisi, «hayatiy küchi» dégenliktur, dep ishinimiz. Bizning kim ikenlikimiz rohimizdin bilinidu. «Jan» bolsa insanning zéhni, oy-pikirliri we héssiyatliridin terkiib tapidu. «Ten»ning menisi hemmimizge ayan.

«Tebirler»

Bu ishlar toghrisida hem muqeddes yazmilardiki «et» yaki «etler» (gunahning esirlikide bolghan ténimiz) toghrisidiki uqumlar we rosul Pawlus «Rimliqlargha» yazghan mektup, shundaqla bizning shu mektupke qoshumche qilghan «kirish söz»imizni körüng.

«Rohiy iltipatlar»

«Rohiy iltipatlar» — Muqeddes Rohning küch-qudriti bilen étiqadchilargha ata qilinghan herxil bilimlerni, wehiylerni we tebiettin tashqiri qabiliyetlerni körsitidu («Korintliqlar (1)» 12-14-bablar we «qoshumche söz», «Rim.» 12-babni körüng.

«Saduqiylar»

«Saduqiylar» dégen diniy éqim yaki mezhepning bolsa Tewrat qanunidin peqet bir qisim addiy prinsiplarni özlirige tedbiqlapla, «peziletlik exlaqta bolsaqla, Tewrat qanunining telipige uyghun bolidu» dégendek pozitsiyisi bar idi. Shunga ular Tewrattiki peyghemberler qisimlerini qobul qilmay, peqet Tewrattiki 1-5 qisimlarni (yeni Musa peyghemberge tapshurulghan qisimlar) ni qobul qilghan. Ular «qiyamet küni», shundaqla insanlarning axirette ölümdin tirilishini étirap qilmaytti.

«Samawi qoshunlarning Serdari bolghan Perwerdigar»

«**Samawi qoshunlarning Serdari bolghan Perwerdigar**» ibraniy tilida «Yahweh Sabaot» (qoshunlarning Perwerdigari) bilen ipadiliniidu. Bu nam Perwerdigarning ershtiki barliq perishte qoshunlirini bashquridighan ornini tekitleydu.

«Septuagint» (LXX)

Miladiyedin ilgiriki 3-esirde, shu chaghdiki grék impériyeside tarilip ketken Yehudiylardin köp qismi ibraniy tilini bilmeytti. Ular Tewratni oquyalmighachqa, shu chaghta ularni dep, Tewratning bir grékche terjimisi ishlengen. Bu terjime «Septuagint» déyilidu («qisqiche «LXX»).

«Tebirler»

«Stoi» we «Stoikizm»

(«Stoikizm»gha ishengüchiler «stoiklar» dep atilidu)

Stoikizm — 4- we 3-esirde peyda bolghan birxil pelsepiwi éqim. Stoikizm «pezilet»ni eng yuqiri orungha qoyup, her ademni öz emellirige mes’ul bolup, «pezilet»ke lezzet yaki azab-oqubetke qarimay intilishi kérek, dep tekitleytti. Dunyada kéyin peyda bolghan Buddizmmu oxshash qarashta idi, bu pelsepe bu dunyadiki barliq bext we xushalliqni birxil aldamchiliq dep qaraytti; Stoiklar alemning özini «Xuda» dep qaraytti («Hindu dini»dikilermu shuninggha oxshash qarashta).

«Sünnet» (Xetne»)

«Sünnet» — Xudaning Ibrahim bilen baghligghan ehdisining sirtqi belgisi («Yar.» 17-babni körüng). Yehudiy xelqi Xudaning Ibrahim bilen tüzgen ehdisige riaye qilip, barliq oghul balilirini tughulghandin kéyinki sekkizinchi küni sünnet qilidu. «Sünnet»ning ehmiyiti toghruluq «Yartilish»tiki «qoshumche söz», (17-bab toghruluq), «Ezakiyal»diki «qoshumche söz», «Efesusluqlargha»diki «qoshumche söz» we «Kolossiylıklar»diki «qoshumche söz» (2:11 toghruluq)ni körüng.

Tewratta we Injilda Yehudiy xelqi bezide «xetne qilinghanlar» we Yehudiy emesler «xetnisizler» yaki «xetne qilinmighanlar» dep atilidu.

«Sir»

Injilda tilgha élinghan «sir» (grék tilida «mistérion») Xuda esli izchil yoshurunush kérek dep békitken, emdi hazir Öz mömin bendilirige ashkarilighan melum bir ishtin ibarettur. Injildiki «sirlar»ni melum jehetlerdin «sirliq», yaki «chüshinish tes» dégili bolidu, elwette; lékin birinchi tüp menisi bu jehetlerni közde tutmaydu, belki «awwal yoshurghan, andin ashkarilighan ish»ni körsitidu. Jem bolup Injilda sekkiz «sir» bardur.

«Tebirler»

«Sinagoglar»

Israillar Babil impériyesige sürgün qilinghanda, ular arisida shabat künide Tewratni oqup, dua-ibadet qilishqa yigilish bir adet bolup qalghanidi. Bundaq yigilish paaliyitini ular «sinagog» dep ataytti. Injil dewrige kelgende, «sinagoglar» dégen söz shu paaliyetlerni ötküzidighan öy yaki zallarning özinimu körsitetti.

«Shabat küni»

«Shabat küni» (shenbe küni) Tewrat kaléndari boyiche heptining yettinchi künidur. Musa peyghemberge chüshürülgen qanun boyiche Israildiki herbir insan we ulaghlarmu shu küni herqandaq ish-xizmet yaki méhnét qilmay dem élishi kérek idi.

Shu küni Xudani séghinish paaliyetlirini ötküzse bolidu, elwette; lékin Xuda shu terepte héchqandaq biwasite emr bermigen («Yesh.» 58:13ni körüng). Israillar Babil impériyesige sürgün qilinghanda, ular arisida shabat künide Tewratni oqup, dua-ibadet qilishqa yigilish bir adet bolup qalghanidi. Bundaq yigilish sorunlirini ular «sinagog» dep ataytti.

Sheytan («Iblis»)

Sheytan (ibranij tilidiki söz bolup, menisi «düşmen») — «Ez.» 28:14 boyiche, Sheytan («Iblis») eslide eng yuqiri mertiwige ige «kérublar»din biri idi, u belkim eng küchlük, eng mertiwilik bolup, yer yüzige mes’ul bolushqa alahide yaritilghanidi.

Sheytan Xudagha qarshi chiqqandin kéyin, u yer yüzige heydiwétilgen («Yesh.» 14:4-20, «Ezakiyal» 28:11-19, «Weh.» 11:3-4, «2Kor.» 11:14). Halbuki, axirqi zamanghiche uning ershlarning cheklik bir qismini öz ilkide tutup turushigha yol qoyulidu («Ef.» 2:2, 6:10-12).

«Shimaliy padishahliq» — «Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»ni körüng

«Tebirler»

«Qaldi»

Gerche herbir dewrde Israil xelqining köp qismi Xudadin yiraqliship, yüz örigen bolsimu, Uning méhir-shepqiti bilen ularning arisida hamam Özige sadiq az bir qismi qalatti we qalidu. Bu qisim xelq Tewrat hem Injilning köp yerliride «qaldi», «Xudaning qaldisi» (yaki bezide «qalduq») déyilidu.

«Qanaan»

«Qanaan» — Nuh peyghemberning newriliridin biri (Hamning oghli); Qanaanning ewladliri deslepte igiligen zémin ularning ismi bilen atalghan. U zémin hazirqi «Pelestin»dur; emeliyette, Xuda bu zéminni Israilgha teqdim qilghandin kéyin ismi «Israil» yaki «Israiliye» bolushi kérek idi («Yar.» 12:7ni körüng).

«Qeyser»

«Qeyser» — Rimning herbir impéatorigha «Qeyser» dégen nam-unwan béreletti; mesilen, Qeyser Awghustus, Qeyser Yulius, Qeyser Tibérius qatarliqlar.

«Qurbanliq»

Tewratta ögitilishiche «qurbanliq» hemmidin awwal Xudaning Özi üçündür. Eger qurbanliq qilghuchi kishining qurbanliqi «inaqliq qurbanliqi» yaki «teshekkür qurbanliqi» bolsa, undaqta uning qurbanliqtin bir qismini yéyish imtiyazi bolidu; biraq u xildiki qurbanliq bolmisa, u uningdin azraqmu yéyishke bolmaydu. Bezide qurbanliqni ötküzüwalghuchi kahin, shundaqla uning ailisidikiler uningdin yéyishke bolatti, emma herxil qurbanliqning köp qismi, bezide uning hemmisi Xudagha atap köydürületti.

Tewratta jemiý besh xil hediye-qurbanliq teswirlinidu (Tewrattiki «Lawiylar» dégen qisimni körüng). Tewrattiki bésharetlar bularning hemmisi kelgüsidi, eng axirqi ulugh bir qurbanliqni körsitidu; shu qurbanliq barliq insaniyetke Xudagha yéqinlashish yolini yaritidu, déyilidu. Injil boyiche mushu ulugh qurbanliq Rebbimiz Eysa Mesihning kréstke mixlinip ölüshi bilen emelge ashurulidu.

«Tebirler»

(Mushu yerde shuni éytimizki: — gerche pütün dunyadiki musulman xelqler her yili «qurban héyt»ta «qurbanliq» qilsimu, «bu qurbanliqning gunahlarni yépush üçünliki»din ibaret eslidiki menisidin nahayiti yiraqlap ketti. Adette héyttiki bu «qurbanliq» pütünley öyidikiler we dostlar teripidin yewétildu; bezide uningdin bir qismi kembeghellerge bérilidu).

«Qurbangah»

Musa peyghemberning dewridin ilgiri Xudaning bendiliri, mesilen Habil, Nuh, Ibrahim we Ayup peyghemberler qurbanliqlarni qilghanda adette awwal tupraq yaki tashlardin qurbanliq süpitide addiy bir supa yasaytti, andin uning üstige ot yéqip qurbanliqlirini köydüretti. Kéyin, qurbangah muqeddes chédirning hoylisigha, andin muqeddes ibadetxanining hoylisigha qoyulghan supimu, yaghachtin chong yasilip, mis bilen qaplanghan.

«Qul»

Musa peyghemberge chüshürülgen qanun boyiche, Israil jemiyyidiki qullarning ehwali yaki salahiyiti etrapidiki taipilerning jemiyyidiki qullarning ehwali yaki salahiyiti bilen tüptin perqlinishi kérek idi. Muqeddes qanun Israildiki qullargha béghishlighan hoquq we himmet bashqa qedimki eller arisida körülüp baqmighanidi: —

(a) Barliq qullar, meyli Israilliq bolsun, chetellik bolsun (ularning barliq ulaghliri bilen) her heptining bir küni (shabat küni) dem élishi kérek («Mis.» 20:9-10).

(e) Qulluqta bolup alte yil ötkendin kéyin qul azad qilinishi kérek we shundaqla uning eyni chaghdiki barliq qerzliri kechürüm qilinishi kérek («Mis.» 21:1). Eger igisige amraq bolghan bolsa uning öyidin chiqmay, uning qulluqida turuwérishkimu bolatti («Mis.» 21:5-6).

(b) Gerche qullar héchqandaq «ish heqqi» almighini bilen (u eslide qerz tölesh sewebidin özini qulluqqa sétiwétishqa mejbur bolghan bolushi mumkin) qulluqtin chiqqanda igisi uninggha yéngi hayatni ötküzgüdek xirajet béghishlishi telep qilinghan («Qan.» 15:12-15). Shundaqla, u igisining öyide qul bolghan mezgilde, uning hemme hajetliridin, shundaqla

«Tebirler»

ailisidikilerning hemme hajitidin (ailisidikilermu birge qulluqqa sétilghan bolsa) igisi chiqishi kérek, hetta igisi Xudaning néme bext-berikitidin muyesser bolghan bolsa, qulining mushulardin muyesser bolushigha yol qoyulushi kérek idi («Law.» 19:13, 18, 25:39-43, 53, «Qan.» 12:18).

(p) Qul chetellik bolsa uning üçhün yuqiriqi «e» we «b»diki imtiyazlar bolushi natayin idi.

(t) Qul igisi öz quligha achchiqlinip yaki nepretlinip uni öltürgen bolsa, xojayingha ölüm jazasi bérilishi kérek; eger qul éghir yarilanghan bolsa igisi uni derhal azad qilishi kérek («Mis.» 21:20-21, 26-27). Bu ishlarni yekünligende, qulning «insan hoquqi» igisningkige op'oxshash idi.

(ch) Yuqiriqi ishlarni közde tutqanda, Mesihning bir unwanini — yeni «**Perwerdigarning Quli**» dégenni heqiqeten ulugh hem mubarek bir nam dep chüshinimiz; biz «qul» dégenning bu menisi arqiliq Mesihning rosul Pawlus arqiliq Öz jamaitige jékilep éytqan sözlirini téximu obdan chüshinelishimiz mumkin: — «**Qérindashlar, siler erkinlikke chaqirildinglar. Lékin erkinlikinglarni etlarning arzu-heweslirige qandurushning bahanisi qilmanglar, belki méhir-muhebbet bilen bir-biringlarning qulluqida bolunglar**» («Yesh.» 42:1-7, 49:3-12, 50:10, 52:13-53:12, «Gal.» 5:13)

«Qérindashlar»

Tewratta «qérindashlar» adette özige uruq-tughqan bolghanlarni körsitidu. Injilda bezide shu menide kélidu, lékin ishlitilgen köp yerlerde étiqad jehettiki qérindashlarni körsitidu (chünki hemmisi Muqeddes Roh teripidin «qaytidin tughulghan»). Injilda bu ibare étiqadchi aka-uqa, achasingillarni öz ichige alidu.

«Qémosh»

«Qémosh» — Moabiyar choqunghan but idi. Bu butning «telep»liri türlük jinsiy buzuqchiliqni we belkim insan qurbanliqinimu öz ichige élishi mumkin idi («1Pad.» 11:7, «Yer.» 48:7ni körüng).

Kafaret

«Kafaret» (ibranij tilida «kafar» yoki «kippur») dégenning tüp menisi «yépush»tin ibaret. Gunahlargha «kafaret keltürüş» dégenlik «gunahlarni yépush» dégenliktur. Tewrat dewride Xuda gunahlarni waqitliq «yapatti» we shuningdek shu gunahlardin towa qilip qurbanliq keltürgen bendilirini kechürüm qilatti. Injil dewri kelgende, U Mesihning qurbanliqi wasitisi bilen insanlarning gunahlrini «yépush» emes, belki gunahlrini «élip tashlaydu» («Yuh.» 1:29, 36ni körüng).

«Kafaret texti»

«Kafaret texti» asasan «ehde sanduqi»ning yapquchidin ibaret idi (ibranij tilida «kapporet» — «yapquch» dégen menide). Biz uni «kafaret texti» dep terjime qilduq, chünki «Mis.» 25:22de: **«Men shu yerde sen bilen körüşimen; kafaret texti («kapporet») üstide... turup sanja ... söz qilimen»** déyilidu. Démek, bu jay Xudaninj olturidighan bir textige oxshastur.

«Kahinlar»

Israil xelqi arisida «kahin» dégen salahiyet, shundaqla kahinliq wezipisi intayin ehmiyetlik idi. Kahinning wezipisi birinchidin Xudaning aldida xelqke wekil bolup qurbanliq qilish we dua qilish, ikkinchidin xelqning aldida Xudaning wekili bolushtin ibaret idi. Qisqisi, uning «arichi», «epleshtürgüchi», «Xuda bilen insanlar arisida kélishtürgüchi» roli bar idi. Ularning «Xudaning aldida xelqning wekil bolush»tiki muhim bir xizmiti qurbanliq ötküzüşni bashqurush idi. Bu xizmet awwal «muqeddes chédir»diki qurbangahta, kéyin muqeddes ibadetxanidiki qurbangahta bolghanidi.

Kahinlarning roli yene xelq arisida Tewrattin telim bérish idi («Mal.» 2:7).

Israillarda peqet Lawiy qebilisidin, Harunning nesli bolghanlar kahinlar bolatti.

Injil dewride «Lawiylarning kahinliq tüzümi» Mesih teripidin pütünley bika qilingan; chünki Eysa Mesih Xuda teripidin «Lawiylarning kahinliq tüzümi»din mutleq ewzel bolghan **«Melkizedekning kahinliq tüzümi»** tertipide bash kahin dep békitilgenidi («Zeb.» 110:4, «Ibr.» 5:10).

«Tebirler»

Masihning menggülık kahinliqigha asasen, Injil dewride Mesihke barliq étıqad qilghuchilar «kahin» déyilidu; bu kahinliqning imtiyazliri bilen étıqadchılarning Xudagha ibadet qilish, Uninggha medhiye oqush, bashqılar üçün dua qilish, Xudaning nijati toghrisidiki xush xewerge guwahliq qilishtin ibaret nésiwisige muyesser bolidu.

Kaléndar — Tewrat kaléndari; aylar we héytlar jedwilini körüng

«Kréstlesh» (chapras yaghachqa mixlash)

«Kréstlesh» — Kréstke mixlash arqiliq ölüm jazasi bérishtin ibaret. Démisimu bu ademni qattiq xarlaydighan, intayin dehshetlik, Rim impériyesi boyiche eng azabliq we rehimsiz ölüm jazasi idi. Kréstlengen ademni téximu nomusqa qaldurush üçün, ularning barliq kiyimlerini salduruwétip yalingach qilatti.

«Kona ehde» we «yéngi ehde»

Muqeddes Kitabta déyilgen «kona ehde» Xudaning Musa peyghemberning wasitisi bilen Özi bilen Israil xelqi otturisida tüzgen ehdisidir. «Kona ehde»ning nigizi qisqiche éytqanda «Eger» dégen sözde gewdilini: — **«Emdi eger siler derheqiqet Méning sözümni anglap, ehdemni tutsanglar, undaqta barliq ellerning arisida Manga xas bir göher bolisiler»** («Mis.» 19:5).

Halbuki, kéyinki 1500 yilliq tarix ispatlighandek, héchkim Xudaning ehdisini tutalmidi. Bu terepte Israillar pütkül insanıyetke wekillik qilidu — chünki barliq insanıyet tüptin gunahkardur («Gal.» 3:10-14, 19, 22-26ni körüng). Hemmimizning sépi özidin gunahkar ikenlikimizni ispatlash del Musa peyghemberge chüshürülgen muqeddes qanunning birinchi meqsitidir.

«Kona ehde» (muqeddes qanun) arqiliq özining gunahini, shundaqla ümidsiz halitini chüshinip yetkenler bolsa «yéngi ehde»ning xush xewirini anglashqa teyyardur: — **«Men Israil jemeti we Yehuda jemeti bilen yéngi ehde tüzimen; Men silerge yéngi qelb bérimen, ichinglarga yéngi bir roh**

«Tebirler»

salimen... Men ularning qebihlikini kechürimen hemde ularning gunahini hergiz ésige keltürmeymen» — deydu Perwerdigar». «Yer.» 31:31-34, «Ez.» 36:25-27, «Ibr.» 8:6-13ni körüng. Oqurmenlerge ayan bolsunki, «yéngi ehde»de «eger» dégen söz tépilmaydu — yéngi ehde Xuda teripidin biwasite chüshürülgen — biz bolsaq peqet uni «Amin!» («mende shundaq bolsun» yaki «shundaq bolghay!») dep qobul qilishimiz kérektur, xalas. Ayetlerde körsitilgendek, «yéngi ehde» kishiler Mesihke étiqad qilishi bilenla, derhal ularning qelbide, rohida emelge ashurulidu. «Ezakiyal»diki «qoshumche söz»diki 36-bab toghruluq izahatimiznimu körüng.

«Kötürme hediye»

«Kötürme hediye» — kahin yaki hediyeni sunghan kishi Perwerdigargha ikki qollap alahide égiz kötürüp atighan hediye. «Kötürme hediye» adette qurbanliqqa mes’ul kahingha tewe bolatti.

«Kérublar»

«Kérublar» — belkim alemdiki eng küchlük, eng yuqiri derijilik perishtiler bolushi mumkin («Yar.» 3:24, «Ezakiyal» 1-bab, 10-babni körüng).

«Goél»

«Hemjemet-Qutquzghuchi» yaki «Hemjemet-Nijatkar»

Musagha tapshurulghan qanun boyiche, birsi namratliship qerzdar bolup qélip, öz yerlirini sétishqa, hetta özi yaki ailisidikilerni qulluqqa sétishqa mejbur bolghanda, bundaq soda-sétiq peqet «azadliq yili» (yeni «kanay-burgha chalidighan yili», «shadliq yili», herbir 50-yili)ghiche inawetlik bolatti («Law.» 25:10-55ni körüng). Shu yilda barliq teelluqatlar eslidiki igisige yaki eng yéqin tughqinigha qayturulushi kérek idi (u alemdin ötken bolsa). Halbuki, «azadliq yili»din ilgiri melum bir tughqini namrat qérindishining bashqilargha sétiwetken yer-zéminlirini uni namratliqtin qutquzush meqsitide, sétiwélip qayturup bérish hoquqi bar idi. Shuningdek, qérindishi

«Tebirler»

yaki ailisi qulluqta bolghan bolsa, pütün ailisidikilerni qulluqtin hör qilip sétiwélish hoquqimu bar idi. Qanun boyiche bahasi adil bolsa héchkim uning bu yolini tosiyalmaytti. Ibraniy tilida bundaq tughqinini süpetleydighan söz «goél» déyiletti; biz «goél»ni uyghurchigha terjime qilghanda «hemjemet-qutquzghuchi» yaki «hemjemet-nijatkar» dégenni talliwalduq.

Melum bir ailining ezasi bashqilar teripidin zeximge uchrighan yaki ejellik bir zerbe bilen ölgen bolup, pakiti toluq bolsa, shu ailining ezasigha «hemjemet-qutquzghuchi»liq rolini öz üstige élishqa razi bolghan bir tughqinining jawabkardin ziyanni tölitiwélish hoquqimu bar idi («Qan.» 19:1-13, «Yeshua» 20:1-9; yene «Ayup» 19:25ni we izahatni körüng).

Tewrat dewride Xuda Israilgha köp yerlerde Özini «Men silerning Hemjemet-Nijatkaringlarmen» dep ataydu. Injilda bolsa Mesih Eysa pütün insaniyetke «Hemjemet-Nijatkar» bolushqa keldi, déyilidu.

«Lawiylar»

«Lawiylar» — «Lawiy» qebilisidin bolghanlar, yeni Yaqupning on ikki oghlidin birining ewladliri idi. Israil chöl-bayawanda seper qilghan künlerde, Xuda Israilni sinighanda, uninggha nahayiti sadiq bolghachqa, Lawiy qebilisidikiler «muqeddes chédir»diki alahide xizmette bolushqa békitilgen. Ularning wezipiliri kahinlarga yaremchi bolush, seper qilghan waqitlarda «muqeddes chédir» we barliq eswablrini kötürüsh, toxtighan yerlerde chédirni qaytidin qurushni öz ichige alghan. Kéyin, Sulayman padishah ibadetxanini qurghanda, ular ibadette medhiye naxshiliri oqush, neghme-nawa éytish, shuningdek xelq arisida telim bérish wezipsisimu üstige alghan.

«Léwiatan» — «Ejdihalar» hem «léwiatan»ni körüng

(LXX) «Septuagint»

Miladiyedin ilgiriki 3-esirde, shu chaghdeki grék impériyeside tarilip ketken Yehudiylardin köp qismi ibraniy tilini bilmeytti. Ular Tewratni oquyalmighachqa, shu chaghda ularni dep, Tewratning bir grékche terjimisi ishlengen. Bu terjime «Septuagint» déyilidu («qisqiche «LXX»).

«Tebirler»

«Manna»

«Manna» Israil chöl-bayawanda seper qilghan qiriq yilda, ular her etigende shebnem bilen teng Xuda ershtin chüshürgen bu alahide taam bilen ozuqlandi. Bu pütkül Muqeddes Kitabta xatirilengen möjizilerdin eng uzuni hésablinidu — az dégendimu ikki milyon adem uningdin qiriq yil her küni yep toyundi. «Manna»ning menisi «U néme?» — bu xelqning uni tunji körgen chaghdiki inkasi idi («Yeshua» 5:12, «Yuh.» 6:31).

«Menggü» — «ebediy», «menggü»ni körüng

«Molek»

«Molek» — Ammoniyar we Édomiyar choqunghan but idi. Bu butning «telep»liri insan qurbanliqi we türlük jinsiy buzuqchiliqni öz ichige alatti («Law.» 18:21, «1Pad.» 11:7, «Yer.» 32:35ni körüng).

«Mutleq atash» — «(Xudagha) mutleq atalghan»ni körüng

«Murmekki»

«Murmekki» — intayin qimmetlik birxil etir yaki dora-derman. Puriqi hem achchiq hem xushpuraq, u méyitke sürtülse, uni chirishtin saqlaydu («Luqa» 7:38, «Yuh.» 19:39).

«Musaning qanuni»

«Musaning qanuni» — Musa peyghemberge chüshürülgen qanunni körsitidu (u «Yaritilish», «Misirdin chiqish», «Lawiyar», «Chöl-Bayawandiki seper» we «Qanun sherhi»ni öz ichige alidu).

«Muqeddes»

Muqeddes — «pak, Perwerdigargha xas, alahide atalghan» dégen menide. Bu uqum ibraniy tilida «qodesh» («muqeddeslik») dégen söz bilen ipadilinidu.

Shunga oqurmenlarga belkim ayanki, «muqeddes»ning esli menisi del «Xudagha alahide atalghan, pak» dégenliktur.

«Muqeddes chédir»

«Muqeddes chédir» — «ibadet chédiri», «jamaet chédiri» we «hökümguwahliq chédiri» («hökümguwahliq saqlaqliq chédir») depmu atilidu. Musa peyghemberning dewride «muqeddes chédir» Israillarning bargahining otturisigha jaylashqanidi; Israillar shu yerge yigilip kahinlarning yéteklishide Xudagha qurbanliq qilip ibadet qilalaytti («Mis.» 25-31, 35-40-bablarni körüng).

Musa peyghemberge chüshürülgen qanun boyiche, peqet «**Xuda Öz namini qoyushqa tallighan jay**»da qurbanliq qilsa toghra bolatti. Bu «**Xuda Öz namini qoyushqa tallighan jay**» awwal «muqeddes chédir» (qeyerde tikilgen bolushidin qet'iynezer), andin Yérusalémdiki merkeziy ibadetxana idi («Ibadetxana»ni körüng).

«Muqeddes jay» («muqeddes chédir»diki «muqeddes jay», «muqeddes ibadetxana»diki «muqeddes jay»)

«Muqeddes chédir» we kéyin uning ornini basqan «muqeddes ibadetxana» toghrisidiki bayanni körüng. «Muqeddes chédir» Xuda Musa peyghemberge tapshurghan layihe boyiche qurulghan. Xudaning meqsiti «**Méning Israillar arisida makan qilishim üçün... ular Manga bir muqeddes turalghuni yasisun**» («Mis.» 25:8). «Muqeddes chédir» «sirtqi hoyla», «muqeddes jay» we «eng muqeddes jay» dégen üç yerdin terkib tapqan. «Muqeddes jay»gha kirishke peqet kahinlarchila ruxset bolghan idi; ular her küni «chiraghdan»ni perleshke we xushbuyni sélishqa ikki qétim kiretti.

«Eng muqeddes jay»gha kirishke peqet bash kahinghila ruxset bolghan. Bash kahin yilda bir künla u özi üçün, shundaqla öz ailisidikiler üçün andin pütkül Israil üçün kafaret qilishqa kiretti.

«Muqeddes ibadetxana» «muqeddes chédir»ning ornini basqandin kéyin «muqeddes jay» we «eng muqeddes jay»gha bolghan shu tüzüm özgermey dawam qilindi.

Xérite-sxémilarnimu qarang.

«Tebirler»

«Nazariylar»

«Nazariylar» — «Nazariy» dégen söz «(Xudagha) atighan» dégen menini bildüridu. Tewrat derwide, «Nazariy bolimen» dep qesem qilghan kishiler özini melum bir möhlette yaki ömürwayet Xudagha ataydu.

Qesem qilghan möhlet üçün özini Xudagha alahide béghishlighan kishi qesem qilghan mezgilde chéchini chüshürmeytti, héchqandaq haraq-sharab yaki échitquluq ichimliklerni ichmeytti, üzümdin yasalghan herqandaq nersini yéyish-ichishtin özini chekleytti. Beziler ömürwayet shundaq qilghan (mesilen Shimshon, Chömüldürgüchi Yehya peyghember). «Chöl.» 6-babni körüng.

«Nikolatiylar»

«Nikolatiylar» — «Weh.» 2:6 we 2:15de tilgha élinghan bu bir guruh kishiler «Wehiy» dégen kitab wehiy qilinghan waqitta jamaetler arisida alliqachan peyda bolghan rezil bir türküm aldanchilar idi. Bezi alimlar ularni «Nikolas» isimlik melum kishige egeshküchiler dep qaraydu; buning mumkinchiligi bolghini bilen, biz bu guruhning ismi belkim ularning bid'et telimliri we emelliridin kelgen dep qaraymiz. «Nikolas» yaki «Nikolaus» dégen isimning menisi «xelqni yenggüchi»dur. Shunga shu isim belkim ularning Xudaning jamaitining üstige xojayinliq qilmaqchi bolup, hemmisini kontrol qilishqa intilidighan, Mesihning téni bolghan jamaetning herbir ezasini boghushni xalaydighan bir guruh ikenlikini bildüridu, dep qaraymiz. «2Kor.» 1:24, «1Pét.» 5:1-4ni körüng.

«Haram» — «halal» we «haram»ni körüng

«Halal» we «haram» hésablanghan haywanlar

Tewrattiki awwalqi bablardin öginimizki, bezi haywanlar «halal», beziler «haram» dep hésablinatti («Yar.» 7:2-3). Halbuki, bu «halal haywanlar»ni yégili bolidu, «haram haywanlar»ni yégili bolmaydu dégenlik emes idi. Chünki shu chaghda (Nuh dewride) insanlarga gösh yéyishke téxi ruxset bérilmigenidi. «Yar.» 9:3-4de Xuda Nuh we uning ewladlirigha gösh yéyishke ruxset béridu (hemmimiz Nuhning ewladliridurmiz), lékin uninggha

«Tebirler»

héchqandaq gösh toghruluq perhiz bérilgen emes. Shunga «Yar.» 9:20din éniqki, «halal» dégenning menisi «qurbanliqlar üçün meqbul bolidu» dégenliktur. Emdi Nuh peyghemberning qaysi haywanlarning qurbanliqqa qobul qilinidighanliqi, qaysiliri qobul qilinmaydighanliqini qandaq bélgenlikini bilmeymiz. Xuda eslide Adem'atimiz yaki Qabil we Habilgha shuni ayan qilghandu. Chünki Habil Xudaning qaysi haywanlarni qobul qilidighanliqini bilgen («Yar.» 4:3-7).

Kéyin, qaysi haywanlar Xudagha meqbul bolidu dégen xewer Tewrattiki «Lawiylar» dégen kitab («Qurbanliq qilish desturi») arqiliq Yehudiy xelqige éniq békitilgen. Shu kitabtimu Xuda Yehudiy xelqige: Siler üçün palanchi janiwarlarni yégili bolidu, palanchilirini yégili bolmaydu, dep tapilaydu — shuningdin kéyin bu janiwarlar shu tereptin ulargha «halal» we «haram» dep bilingen. Bu tizimlik toghruluq «Lawiylar»diki «qoshumche söz»imiznimu körüng. Lékin Xuda héchqachan bu perhizlerni «yat ellikler» (taipiler, Yehudiy emesler)ge tapilighan emes («Ros.» 15:1-29ni körüng)

Bu ish toghruluq Rebbimizning «Mar.» 7:1-23de xatirilengen sözliri, «Rosullarning paaliyetliri» 10-bab (rosul Pétrus körgen alamet körünüş), «Rim.» 14:1-23, «1Kor.» 6:13, «Tit.» 1:5, «1Tim.» 4:1-6, «Ibr.» 9:10nimu körüng).

«Halléluyah» («Hemdusana»)

«Hemdusana» adette grék tili we ibraniy tilida «Halléluyah!» dégen söz bilen ipadilinidu. «Halléluyah»ning menisi ««Yah»qa (Yahwehge, Perwerdigargha) medhiye bolghay!». Oqurmenlarning éside barki, «Yah» «Yahweh» (Perwerdigar)ning qisqartilghan sheklidir.

«Heset» — «Xudaning hesetlik ghezipi»ni körüng

«Heqqaniy qilish»

«Heqqaniy qilish» — Injilning xush xewirige asasen birsi Eysa Mesihge étiqad qilsa, Xuda uni «heqqaniy qilidu». Bundaq heqqaniyliq hem étiqadchi kishige toluq hésablinidu hem shundaqla uning ichige (ademning rohigha) kirgüzüldü («Rim.» 3:22, 4:3-8, 8:10 we izahatlarni körüng).

«Hemjemet-qutquzghuchi» yaki «Hemjemet-Nijatkar» — «Goél»ni körüng

«Hosanna»

«Hosanna» — Ibraniy tilida «Qutquzghaysen, i Perwerdigar» dégen menide. Bu söz «Zeb.» 118:25-26diki bésharettin tépilidu. Injil dewrige kelgende «Xudagha teshekkür-sana» dégen menidimu bolghan. Zebur 118-küyidiki izahatlarnimu körüng.

«Höküm-guwah» («on emr»nimu körüng)

(Bezide «Xudaning guwahliqi», «Xudaning höküm-guwahliqi», «on emr»mu déyilidu)

Xuda Sinay téghida Musa peyghemberge tapshurghan «on perz» yaki «on emr» pütülgen ikki tash taxtay «höküm-guwah» déyilidu («Mis.» 31:18; 20-babni körüng). Némishqa «höküm-guwah» yaki «guwahliq» déyilidu? Chünki «on perz» Xudagha guwahliq béridu; Xudaning heqqaniy tebiiti, muqeddes mahiyiti we insanlarga baghligghan köyümchanliq-ghemxorluqi shu emrlerde ayan qilinghachqa, «höküm-guwah» depmu atilidu.

Bu «on perz»ni Xudaning Israilgha bolghan tüp emrliri, shundaqla Uning Israil bilen bolghan ehdisining asasi déyishke bolidu; shu emrler pütülgen tash taxtaylar «ehde sanduqi»da saqlinatti. Shunga bezide sanduq «**höküm-guwahliq sanduqi**», ibadet chédiri bolsa, «**höküm-guwahliq chédiri**» dep atilidu («Mis.» 40:20ni körüng).

«Hérodlar»

«Hérodlar» Injil dewrde Yehudiye ölkisini we etrapidiki ölkilerni sorighan Édomiy millitidin bolghan bir xandanliqqa tewelik padishahlar yaki hakimlar, ular asasen Rim impériyesining «qonchaq padishah»liri idi. Ularning tepsiliy tarixi toghruluq xewer «Matta»diki qoshumche söz, shundaqla «Hérodlar» nesebnamisi körsetken sxémanimu körüng.

«On emr» («höküm-guwah»nimu körüng)

Musa peyghember Sinay téghida Xudadin «muqeddes qanun» tapshuruwalghanda («Mis.» 20-31-bablar), shu qanunning birinchi qismi Israilgha alahide buyrug'han on emrdin terkiib tapqanidi. Bu «on emr» ikki tash taxtaygha pütülüp uninggha tapshurulghan («Mis.» 24:12, 31:18). Bu awwalqi tash taxtaylarni Musa peyghember xelqning itaetsizlik tüpeylidin tashlap chéqiwetti («Mis.» 32:1-16). Andin Xuda uninggha: — **«Sen awwalqigha oxshash özüng üçün tashtin ikki taxtayni yonup kel; Men bu taxtaylarga sen ilgiri chéqiwetken taxtaylardiki sözlerni yézip qoyimen»** dédi («Mis.» 34:1, «Qan.» 10:1-2). Andin Musa Israilni bu ikki tash taxtayni **«Xudaning Israil bilen tüzgen ehdingning nigizi»** dep bilsun dep, ularni «ehde sanduqi» ichige qoyghan. «On emr» «Mis.» 20:1-17, shundaqla «Qan.» 5:6-21de tépilidu.

«Uxlash» — «U ata-bowiliri arisida uxlidi», «U ata-bowilirining yénigha ketti», «U xelqige qoshuldi» qatarliq ibariler

«U ata-bowiliri arisida uxlidi» dégen ibare Tewrattiki «Yaritilish» «Padishahlar» we «Tarix-Tezkire» dégen qisimlarda tépilidu (buninggha oxshaydighan **«U öz xelqlirige yighildi»** dégendek ibariler bashqa yerlerdimu tépilidu). Bezi alimlar bu ibarini peqet «u öldi» dégen menidiki siliq gep (éwféizm), xalas, dep qaraydu. Biz bolsaq bu közqarashni muqeddes yazmilarning qedir-qimmitini suslashturidu, dep oylaymiz. Rosul Pawlus bizge **«Pütkül muqeddes yazmilarning hemmisi Xudaning Rohining yolyoruq-ilhami bilen yézilghan»** dep eslitidu («1Tim.» 3:16). Xuda bir sözni hergiz bikar yaki béhude ishletmeydu, we Uning xizmetkarlirimu undaq qilmasliqi kérek («Mat.» 12:36). **«Xudaning muqeddes ademliri Muqeddes Rohning yéteklep tesirlendürüshi bilen»** muqeddes yazmilarni yazghanlirida héch bikar söz ishletmeydighanliqi turg'han geptur («2Pét.» 1:20-21).

Rebbimiz Özi we Uning rosulliri **étiqadchilarning** ölümünü tilgha alghan bolsa daim «uxlash» dep ataydu. Biz bu sözdin étiqadchilarning ölümü we tirilishining ariliqidiki halitini birxil rohiy hoshsizliq yaki «yoqluq» dep oylimaymiz. Emeliyette, «uyqu» jismaniy jehette héchqandaq «hoshsizliq» halitini körsetmeydu; hemme kishiler uxlighanda chüsh köridu, hetta itlarmu chüsh köridu! İnsanlarning normal uyquisi bolsa, derweqe hoshsizliq emes.

Ölüm bilen tirilishning «ariliqidiki halet» toghruluq muqeddes yazmilardin «Yesh.» 14:4-19, «Ez.» 31-bab, «2Kor.» 5:6-9, «Luqa» 16:19-31 qatarliq qisimlar bizni uchur bilen temin étidu. Mushu qisimlarning eng axirisida («Luqa»da) Rebbimiz étiqadchi bolghan «tilemchi Lazarus» we étiqadsiz namsiz bir bayning ölümidin kéyinki ehwalini bizge bayan qilidu. Uning teswirliri boyiche ikkisining rohlirining oyghaq ikenliki we melum derjide Xudaning ularning ömürliri üstidin qilghan jaza hökümige uchrighanliqi körünidu; étiqadsiz bay ademning rohi qiynilidu, Lazarusning rohi «Ibrahimning qoynida» rahatlinip yatidu («Luqa»diki «qoshumche söz»imizni körüng).

Shuning bilen biz «**U ata-bowiliri arisida uxlidi**» dégen ibarini insanning ölümidin kéyinki, emma tirilishtin ilgiriki oyghaq rohiy halitini körsitidu, dep qaraymiz. Yene mumkinchiliki barki, «Padishahlar» we «Tarix-Tezkire»diki «**U ata-bowiliri arisida uxlidi**» dégen ibaride «uning ata-bowiliri» dégen söz jismaniy jehette ishilitilip qalmay, yene rohiy jehettimu ishilitilidu. Démek, közde tutulghan padishah étiqadchi bolsa, «**U ata-bowiliri arisida uxlidi**» dégen sözler uning rohi ölümidin kéyin özidin ilgiriki étiqadchi padishahlar we étiqadchi ejdadliri bilen bille rahette bolushqa baridu ; padishah étiqadsiz adem bolsa, emdi uning rohi ölümidin kéyin özidin ilgiriki étiqadsiz padishahlar we étiqadsiz ejdadliri bilen bille qarangghuluqta bolushqa baridu («Ez.» 32:18-32dimu körsitilgendek) dep ayan qilinidu. Mesilen, «1Pad.» 15:11, 24, 22:50, «2Pad.» 14:3, 15:38, 16:2, 18:3, 20:25, 22:2de bezi étiqadchi padishahlarni tilgha élinghanda «uning atisi Dawut» dégen ibare ishilitilidu. Bularda birdinbir istisnasi bolsa Ahaz padishah, u «1Pad.» 16:2de tilgha élinghandimu «uning atisi Dawut» déyilidu; lékin «**U atisi Dawut qilghandek emes, eksiche Perwerdigarning neziride durush bolghanni qilmidi**».

«**Ata-bowiliri bilen uxlidi**» dégen ibare toghruluq mushu közqarash toghra bolsa, emdi Rebbimiz «Luqa» 16-babta ayan qilghandek, étiqadchilar we étiqadsizlarning tehtisarada (shéol yaki hadésta) bir-biridin ayrilishi pütkül Tewrat dewride (Mesihning ölümige qeder) mewjut bolghan bolsa kérek.

«Urim we tummim»

«Urim we tummim» alahide birxil tashlar. Bu tashlar arqiliq Israil xelqi Xudadin yol sorisa bolatti. Ulardin herxil jawab chiqatti, mesilen, «shundaq», «yaq» dégendek; bezi ehwallarda héchqandaq jawab bermeslikimu mumkin (mesilen, «Hak.» 20:23, «1Sam.» 14:37, 23:2-4, 28:6, «2Sam.» 2:1 qatarliqlarni körüng). «Urim»ning menisi «nurlar», tummim»ning menisi, «mukemmellik» yaki «mukemmel ishlar» dégenlik; lékin ularning tepsilatleri hazir bizge namelum.

«Öz xelqidin üzüp tashlinidu»

«Öz xelqidin üzüp tashlinidu» dégenning mundaq birnechche chüshenchisi bolushi mumkin: (1) Perwerdigar uni biwasite öltüridu; (2) jamaet uni ölümge mehkem qilidu; (3) jamaet uni ibadet sorunliridin heydiwétidu yaki pütkül jemiyet uni paliwétidu; (4) uningdin héch nesil qaldurulmaydu.

Bizningche bu sözning aldi-keynidiki ayetlerde Xudaning bashqa éniq buyruqi körsitilmise, undaqa birinchi chüshenche (Xuda Özi shu ademni biwasite öltüridu) toghra bolushi mumkin, dep qaraymiz.

«Özgermes muhebbet» — Ibraniy tilida «xesed»

«Özgermes muhebbet» — Tewratta «özgermes muhebbet» dep terjime qilinghan bu söz ibraniy tilida «xesed» dégen söz bilen ipadilinidu. Bu sözning menisi bek chongqur bolup, köp yerlerde «özgermes muhebbet» yaki «sadiq méhribanliq» dep terjime qilinidu. «Xesed» köp yerlerde bir xil ehde bilen baghliq bolidu; shunga sözning uzunraq birxil terjimisi: «Özgermes méhir-muhebbettin ehvide ching turidighan». Bu söz «Yar.» 21:23, 24:12, 32:10, «Mis.» 15:13, 34:6-7, «Rut» 1:8, 2:20, 3:10de ishlitilgen («Rut»tiki ayetlerde bolsa, «xesed» hem Xudaning «özgermes muhebbet»i hem insanlarning «özgermes muhebbet»ini körsitidu).

«Özünglarni pak qilinglar» yaki «özünglarni pak-muqeddes qilinglar»

«Özünglarni pak qilinglar» yaki «özünglarni pak-muqeddes qilinglar» dégendek emr Tewrat dewride adette xelqqe yaki kahinlarga éytilghan bolsa, adette melum bir resmий ibadet paaliyitige qatnishishqa teyyarlinish üçün éytilghan bolushi mumkin. «Misirdin chiqish» 29-babta we «Lawiylar» 7-babta qeyt qilinghan resmий «paklinish» bolsa, töwendiki amillarni öz ichige élishi mumkin: —

(a) ölüк nersilerge tegmeslik;

(e) tenlirini yuyush;

(b) pakiz kiyim-kécheklarni kiyish;

(p) özining gunahini tilesh üçün «gunah qurbanliqi» sunush qatarliqlar.

Mushu yerde éytip ötüshimiz kérekki, Tewrat dewride «tendiki napakliq» kishilarning Xudagha dua qilishigha héchqandaq tolsalghu emes idi.

Injil dewride bolsa, «pak-muqeddes bolush» tashqi yaki tendiki pakliqida emes, belki ichki dunyasining pakliqididur, yeni Xuda aldida pak qelblik bolushtin ibaret idi. Mesihge baghlanghan heqiqiy étiqad birer ibadet yaki melum birer hajitimiz üçün teyyarlinishta emes, belki herdaim «pak-muqeddeslikte turush»ta ayan bolidu: —

«**Lékin U Özi nurda bolghinidek bizmu nurda mangsaq, undaqta bizning bir-birimiz bilen sirdash-hemdemlikimiz bolup, Uning Oghli Eysa Mesihning qéni bizni barliq gunahtin paklaydu. Eger gunahimiz yoq dések, öz özimizni aldighan bolimiz hemde bizde heqiqet turmaydu. Gunahlimizni iqrar qilsaq, U bizning gunahlimizni kechürüşke we bizni barliq heqqaniysizliqtin pak qilishqa ishenchlik hem adildur**» (1Yuh.» 1:7-9).

Bu muhim ishlar toghrisida téximu chüshinchige ige bolay désingiz rosul Yuhannaning shu ulugh mektupini körüng.

«Épikurianizm» (uningha ishengüchiler «épikurlar» déyilidu)

«Épikurianizm» — miladiyedin ilgiriki 4- we 3-esirde peyda bolghan birxil pelsepiwi éqim. «Épikurlar» — «lezzet»ni eng yuqiri orungha qoyup, hertürlük «ilah» we «axiret» dégenlerge qarshi idi.

«Ibadetxana» («muqeddes ibadetxana»)

«Ibadetxana» — Sulayman padishah seltenet qilghan yillarda u paytexti Yérusalémda «muqeddes chédir»ning ornigha intayin chong, intayin hewetlik körkem ibadetxanini yasatti («1Pad.» 5-6-bablar).

Miladiyedin ilgiriki 597-yili Babil impératori Néboqadnesar Israillarni sürgün qilghan waqtida u ibadetxanini mutleq xarabe qiliwetti. Yetmish yildin kéyin sürgündin qaytip kelgen «qaldi» kishiler uni yéngiwashtin qurup chiqti. Miladiyedin 16 yil ilgiri Hérod padishah shu ibadetxanini kéngeytip yene intayin chong, intayin heywetlik qildi («Yuh.» 2:13-22).

Miladiye 70-yili Yehudiy xelqi Rim impériyesige qarshi isyan kütürüshi bilen, Rim qoshunliri shu ibadetxanini pütünley weyran qildi.

«Ibraniy»

«Ibraniy» dégen söz birinchi qétim «Yar.» 14:13de, Ibrahim toghruluq ishilitilidu. «ibraniy» dégen söz töwendikidek ikki xil menidin biride yaki her ikkisi bolushi mumkin : —

(a) Éber dégen kishining ewladi (Ibrahim derweqe uning ewladi — («Yar.» 10.21);

(e) «Ötküchi». «ibraniy» dégenning belkim «abar» («ötmek») dégen péil bilen munasiwiti bolushi mumkin. Ibrahim Qanaan zéminida turuwat-qanlarga nisbeten «deryadin ötken kishi» — démek, u «Ulugh derya» (Efrat deryasi)ning «u teripi»din ötüp kelgen kishi idi.

Kéyin «Ibraniy» dégen söz uning ewladliri bolghan Israillarnimu körsitish üçün ishilitildi.

«Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»

«Israillar» — Ibrahimdin chiqqan ikki el, yeni ikki milletning biri. Yene birsi erebler.

Xuda Ibrahimgha: **«Sen arqiliq yer yüzidiki barliq aile-qebililerge bext-beriket ata qilinidu!»** dep wede qilghan («Yar.» 12:3). Andin Xuda bu wedini Ibrahimning oghli Ishaqqa tapshurghan («Yar.» 17:21), andin Ishaqning oghli Yaqupqa tapshurghan bolup, Yaqupning ismini «Israil»gha özgertken («Yar.»

28:10-15, 10:35). Acharchiliq bolghan waqtida Yaqupning ailidikiliri ashliq sétiwélishqa Misirgha chüshken. Shu yerde Yaqupning on ikki oghlining herbiri bir qebilining atisi bolghan («Yar.» 49-babni körüng). Töt dewrdin kéyin Misirning Pirewni ularni qulluqqa chüshürgen. Shu chaghda Musa peyghemberning yétekchiliki bilen ular «yéngi tughulghan» bir el süpitide Misirdin élip chiqilghan («Mis.» 3:7, 6:7).

Kéyin, Sulayman padishahning butpereslikke bérilip chüshkünlishishi tüpeylidin Xuda Israil padishahliqini «shimaliy padishahliq» (on qebile) we «jenubiy padishahliq» (ikki qebile)qa bölüwetken. «Shimaliy padishahliq» bolsa «Israil», «Jenubiy padishahliq» bolsa «Yehuda» dep atalghan (miladiyedin ilgiriki 931-yili).

«Ilahlar» dégen söz toghruluq: —

Tewrat hem Injilda oqurmenler «ilahlar» dégen ibarini uchritidu. «ilahlar» daim dégüdek butlarni körsitidu. Némishqa «ilahlar» déyilidu? Shübhisizki, bu butlarga choqunghanlar ularni «ilahlar» dep qarighini bilen, ular peqet insanning qoli bilen yasalghan bir nerse, xalas.

Halbuki, oqurmenler mundaq bir ayetni oqup bashqiche bir oygha kélishi mumkin: —

**«Chünki Perwerdigar — büyük bir ilahtur,
Pütkül ilahlar üstidiki büyük bir padishahtur»** («Zeb.» 95:3).

«Pütkül ilahlar»ning keyinide bir küch barmu? Imansizlar choqunghan butlarda heqiqiy bir küch barmu? Tewrat we Injildin tépilghan jawab shundaqki, shundaq bir küch hem «yoq» hem «bar». Birinchidin, barliq butlar gunahqa pétip qalghan insanlarning (démek, adettiki ademlerning!) öz tepekkuridin chiqarghan, öz qoli yasighan bir nerse. Nurghun insanlar heqiqiy Xudani tonushni tallimay, özi xiyal qilip yasighan bir nersige ibadet qilishni tallaydu («Rim.» 1:19-23). Bu butlar bir heykel, xalas. Halbuki, ikkinchidin, mushu butlarning keynide jin-shaytanlardin kelgen bir küch bar. Jin-sheytanlar butlarga choqunghanlarni hertürlük hiyle-mikirler bilen aldama xaltigha chüshürüp, asaret-esirlikke tutqun qilidighan shundaq bir küch bar («Gal.» 4:9, «Kol.» 2:8, 20 we bolupmu «1Kor.» 10:19-20ni körüng. Axirqi ayetlerde butlarning ikki teripi körsitilidu).

«Tebirler»

«Yat eller» («taipiler»)

Tewrat-injilda «eller», «yat eller» (yaki «taipiler») dégen söz adette Israillardin bashqa eller yaki shu eldikilerni körsitish üçün ishilitidu. Tewrat dewride (Injil dewri kelgüche) «yat ellikler»ning hemmisi dégüdek butlarga choqunatti. Xudaning Israilda bolghan meqsitining muhim bir qismi shu idiki, Israillarning bu ellerge Xudagha ibadet qilish jehette ülgé bolup, Özining birdinbir Xuda ikenlikige guwah bérishi üçün idi.

Injilda bezide «yat ellikler» köchme menide ishilitilip «jamaettin sirttikiler», yeni «butperes kapirlar»ni körsitidu.

«Yettinchi yili» we «burgha chélish yili»

Musa peyghemberge chüshürülgen qanun boyiche, Israilda her yettinchi yili zémin térimay aq qaldurulushi kérek we barliq Israilli qullar hör qilinishi kérek idi («Law.» 25:1-10, «Qan.» 15:1-18).

Shuningdek her ellikinchi yili «Kanay-burgha chalidighan yili» («azadliq yili», «shadliq yili») dep jakarlinatti («Law.» 25:11-55). Shu yili barliq qerzler yoq qilinatti, hemde barliq yerler Israil Qanaan zéminini igiligen chaghdkiki, Yeshua peyghemberning teqsimatliri boyiche eslidiki tewe qilinghan jemet-aililerge qayturulatti.

Halbuki, nurghun waqitlarda Israil bu ésil qanun-belgilimilerni közge ilmay, ulargha xilapliq qilatti («Neh.» 10:31ni körüng).

«Yehudiye»

«Yehudiye» — Rim impériyesi Pelestinning jenubiy qismidin terkiib tapqan yerni «Yehudiye ölkisi» dep békitken. «Yehudiye» ölkisining peytexti Yérusalém idi.

«Yehudiylar» — «Israil», «Israillar», «Yehuda», «Yehudiylar»ni körüng.

«Tebirler»

«Yuqiri joylar»

«Yuqiri joylar» — Tewrattiki «Qan.» 12:5-14de we bashqa munasiwetlik ayetlerde, Xuda Israillargha: Birsi Manga atap qurbanliq qilsa, peqet «Özüm tallighan jay»da qurbanliq qilsun, dep tapilaydu. Israilning tarixida Xuda mushundaq qurbanliq qilidighan birnechche jayni békitkenidi (bir waqitta peqet birla jayni békitetti). Biraq Israillar belkim öz qolayliqini közlep (we belkim butpereslerning ish-heriketlirini dorap) Perwerdigarning bu emrini neziridin saqit qilip, tagh choqqiliri qatarliq yuqiri joylarda Uninggha ibadet qilip qurbanliq qilatti. Mundaq «yuqiri jay»lar eslide butperesler mebudlirigha choqunushqa tawap qilghan tagh choqqiliri qatarliq joylar idi.

Shunga Israillarning bundaq qilmishining xetiri bar idiki, ular etrapidiki butpereslerning «yuqiri joylar»gha munasiwetlik örp-adetlirining tesirini qobul qilip, shu yerde herxil butlarchimu choqunup, hetta butpereslerge egiship yirginchlikke chüshüp «insan qurbanliq»larnimu qilishi mumkin we derweqe köp waqitlarda shundaq qilatti («Law.» 26:30 we izahatini, «Ez.» 16:21, 20:26ni körüng).

«Yétekchi»

«Yétekchiler» we «aqsaqallar» dégen sözler oxshash, jamaetning mes'uliyitini zimmisige alghan adamlarni körsitidu. «Yétekchi» (grék tilida «épiskop») bolsa bashqa qérindashlarga nisbeten mes'ul ademning yiraqni körer, rohiy közliri roshenrek ikenlikini tekitleydu; «aqsaqal» bolsa mes'ul ademning rohiy jehettin «chong bolghan» «piship yétilgen»likini tekitleydu.

«Filippiyliqlar»diki «qoshumche söz»imizni körüng.

«Yoqlash» (Xudaningki) — «Xudaning yoqlishi»ni körüng

«Yéngi ehde» — «kona ehde» we «yéngi ehde»ni körüng

Tewrat, Injilda ishlatilgan ölchem birlikliri

(Tewrat dewri)

Uzunluq birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
«Töt ilik»	8 santimétr	Chong gez	53 santimétr
Ghérich	22.5 santimétr	«Qomush hasa»	3.18 métr
Gez	45 santimétr		

Gez — Muqeddes Kitabta ishlatilgan «gez» bolsa ademning qolining jeynektin barmaqning uchighiche bolghan ariliqi (texminen 45 santimétr) idi.

Éghirliq birlikliri (yeni pul birlikliri)

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
Gerah	0.6 gram	Mina (50 yaki 60 shekel)	575-684 gram
Béka (10 «gerah»)	5.8 gram	Talant (60 Mina)	34.5 kilogram
Shekel (20 «gerah»)	11.4 gram	Darik (Pars impériyeside)	8.3 gram

«Tebirler»

Muqaddes jaydiki shekel	11.4 gram (Bezi alimlar 10 gram dep qaraydu)		
-------------------------	---	--	--

«Gerah» — 20 gerah bir shekelge barawer idi («Ez.» 45:12).

«Shekel» — kümüşning (yaki altunning) ölçimi bolup (bezi waqitlar birxil tenggimu bolushi mumkin), 11.4 gramgha barawer bolushi mumkin

«Talent» — Tewrat hem Injil dewridimu birxil pul birliki bolghan, bir «talant» altun yaki kömüş tengge az dégende bir ishchining yilliq heqqining 17 hessisi idi.

«Mina» — (yaki «Maneh») birxil kümüş tengge bolup, 60 shekelge yaki «talant»tin atmishtin birige barawer idi. Bir mina kümüşning éghirliqi belkim 800 gramche bolushi mumkin idi.

«Darik» — (yaki «draxma») — Pars impériyesidiki birxil altun tengge, bir darikning éghirliqi 0.4-0.5 gram bolushi mumkin.

Sighim (hejim) birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
Kab (1/18 efah)	1.2 litr	Efah (10 omer)	22 litr (bezide 27 yaki 30 litr bolushi mumkin)
Omer (0.1 efah)	1.2 litr	Kor/xomir (10 efah)	220 litr
Séah (1/3 efah)	7.3 litr		

«Efah» — quruq nersilerge ölchem idi.

«Xomir» — «Kor»ning esliy menisi «éshek kötüreligüdek yük» idi — texminen 220-300 litr.

«Tebirler»

«**Kor**» — bezi yerlerde texminen 300 litrni (10 bat)ni, bezi yerlerde texminen 390 litrni bildürüşhi mumkin. Bezi yerlerde biz bu sözni «küre» dep terjime qilduq.

(Suyuqluq) sighim birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
Log (1/72 bat)	0.3 litr	Bat (1 efah)	22 litr (bezide 27 yaki 30 litr bolushi mumkin)
Hin (1/6 bat)	3.6 litr		

(Injil dewri)

Uzunluq birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
«Töt ilik»	8 santimétr	Stadion	187 métr
Gez	45 santimétr	Ming qedem (grék tilida «bir miliyon»)	1.5 kilométr (8 stadion)
Ghulach	1.8 métr		

Éghirliq birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
Litra (qadaq)	327 gram	Talant (altun yaki kümüsh)	34.5 kilogram

«Tebirler»

Sighim (hejim) birlikliri

Ölchem	Birlik	Ölchem	Birlik
Xiniks	1.1 litr	Bat (36 xiniks)	39 litr
Séah (saton) (1/3 bat)	7.3 yaki 13 litr	Kor (küre) (10 bat)	395 litr

Injil dewridiki «Kor» — bezi yerlerde texminen 300 litrni (10 bat)ni, bezi yerlerde texminen 390 litrni bildürüshi mumkin. Bezi yerlerde biz bu sözni «küre» dep terjime qilduq.

Pul birlikliri

Birlik	Ölchem	Birlik	Ölchem
Lepton (0.5 kodrans)	3.5 gram mis	Dinar (yaki «draqma») (bir ademning künlik heqqi)	3.8 gram kümüş
Kodrans	7 gram mis	Tetradraxma (4 dinar) yaki «statér»	15.2 gram kümüş
Assariyin	28 gram mis	Mina (100 dinar)	1.5 kilogram

«**Dinar**» yaki «dinarus» — Rim impériyesidiki birxil pul birliki bolup, üstige Qeyserning süriti bésilghanidi. Bir «dinar» texminen bir ademning künlik heqqi bolatti («Mat.» 20:2ni körüng).

«**Talant**» — Rebbimizning «talantlarni üleshtürüş» dégen temsili alemshumul bolghachqa («Mat.» 25:13-30), bezi tillarda «talant» dégen söz daim del shu temsildin chiqqan köchme meniside ishilitilidu.

«Tebirler»

Muqeddes Kitabtiki qisimlarning qisqartilma namliri

Ingliz tilidiki qisqartilma nami	Uyghur tilidiki toluq nami	Uyghur tilidiki qisqartilma nami
Tewrat		
Gen.	Yaritilish	(«Yar.»)
Ex.	Misirdin chiqish	(«Mis.»)
Lev.	«Lawiylar» («Kahin-lawiylarning desturi »)	(«Law.»)
Num.	«Chöl-Bayawandiki seper» («Nopus sani» depmu atilidu)	(«Chöl.»)
Deut.	Qanun sherhi	(«Qan.»)
Josh.	Yeshua peyghember	(«Ye.»)
Jud.	Batur hakimlar	(«Hak.»)
Ruth	Rut	(«Rut»)
1Sam.	Samuil (1)	(«1Sam.»)
2Sam.	Samuil (2)	(«2Sam.»)
1Ki.	Padishahlar (1)	(«1Pad.»)
2Ki.	Padishahlar (2)	(«2Pad.»)
1Chron.	Tarix-tezkire (1)	(«1Tar.»)
2Chron.	Tarix-tezkire (2)	(«2Tar.»)
Ezra (Ez.)	Ezra	(«Ezra»)
Neh.	Nehemiya	(«Neh.»)
Es.	Ester	(«Est.»)

«Tebirler»

Job	Ayup	(«Ayup»)
Ps.	Zebur	(«Zeb.»)
Prov.	Pend-nesihetler	(«Pend.»)
Song	Küylarning Küyi	(«Küy»)
Ecc.	Hékmet toplighuchi	(«Top.»)
Is.	Yeshaya	(Yesh.)
Jer.	Yeremiya	(Yer.)
Lam.	«Yigha-zarlar» (Yeremiya peyghemberning yigha-zarliri)	(«Yigh.»)
Ez.	Ezakiyal	(«Ez.»)
Dan.	Daniyal	(«Dan.»)
Hos.	Hoshiya	(«Hosh.»)
Joel	Yoél	(«Yo.»)
Amos (Am.)	Amos	(«Amos»)
Ob.	Obadiya	(«Ob.»)
Jon.	Yunus	(«Yun.»)
Mic.	Mikah	(«Mik.»)
Nah.	Nahum	(«Nah.»)
Hab.	Habakkuk	(«Hab.»)
Zeph.	Zefaniya	(«Zef.»)
Hag.	Hagay	(«Hag.»)
Zéch.	Zekeriya	(«Zek.»)
Mal.	Malaki	(«Mal.»)

Injil kisimliri

Mat.	Matta	(«Mat.»)
Mar.	Markus	(«Mar.»)
Luke (Luk.)	Luqa	(«Luqa»)
John (Joh.)	Yuhanna	(«Yuh.»)
Acts	Rosullarning paaliyetliri	(«Ros.»)
Rom.	Rimliqlargha	(«Rim.»)
1Cor.	Korintliqlargha (1)	(«1Kor.»)
2Cor.	Korintliqlargha (2)	(«2Kor.»)
Gal.	Galatyaliquqlargha	(«Gal.»)
Eph.	Efesusluqlargha	(«Ef.»)
Phil.	Filippiliqlargha	(«Fil.»)
Col.	Kolossiliklerge	(«Kol.»)
1Thess. (1Th.)	Tésalonikaliqlargha (1)	(«1Tés.»)
2Thess. (2Th.)	Tésalonikaliqlargha (2)	(«2Tés.»)
1Tim.	Timotiygha (1)	(«1Tim.»)
2Tim.	Timotiygha (2)	(«2Tim.»)
Tit.	Titus	(«Tit.»)
Phile.	Filémon	(«Flm.»)
Heb.	Ibraniylargha	(«Ibr.»)
Ja. (Jam.)	Yaqup	(«Yaq.»)
1Pet.	Pétrus (1)	(«1Pét.»)
2Pet.	Pétrus (2)	(«2Pét.»)

«Tebirler»

1Jo. (1John)	Yuhanna (1)	(«1Yuh.»)
2Jo. (2John)	Yuhanna (2)	(«2Yuh.»)
3Jo. (3John)	Yuhanna (3)	(«3Yuh.»)
Jude (Ju.)	Yehuda	(«Yeh.»)
Rev.	Wehiy	(«Weh.»)

Tewrat kaléndari; aylar we héytlar jedwili

Tewrat qanuni-diki kaléndar Ay	Babil-diki kaléndar Ay	Ay nami	Xéyt-bayram(lar)	Hazirqi zamandiki kaléndar boyiche
1	7	Abib, Nisan	«Ötöp kêtish héyti» (14-küni) «Deslepki hosul héyti» (adette 16-küni) «Pétir nan héyti» (15-21-küni)	Mart-Aprél
2	8	Zif, Iyyar		Aprél-May
3	9	Siwan	«Heptiler héyti» (bezide «Orma héyti», «Deslepki orma héyti» déyilidu)	May-Iyun
4	10	Tammuz		Iyul-Iyul
5	11	Aw		Iyul-Awghust
6	12	Élul		Awghust-Sintébr

«Tebirler»

7	1	Étanim, Tishri	«Kanay chélish héyti» (1-küni) «Kafaret küni» (10-küni) «Kepiler héyti» (15-22-küni)	Sintébr- Octebr
8	2	Bul, Markeswan		Octebr- Noyabir
9	3	Kislew		Noyabir- Dékabr
10	4	Tewet	«Hannukah» «Ibadetxanini qaytidin Xudacha béghishlash bayrimi»	Dékabr- Yanwar
11	5	Shéwat		Yanwar- Féwral
12	6	Adar	«Purim bayrimi» (14-25-küni)	Féwral-Mart

Asman-zéminning yaritilishi	
«Tarixtin awwalqi» mezgil	Xuda asman- zéminni yaritidu Adem’ata, Hawa’animiz Érem baghchisida gunahning dunyagha kélishi Habil we Kabil (Kayin) Nuh peyghember we dunyaw topan Babil munari — insan tilining parchilinishi

Peyghemberler we muhim erbablar	Israil (Yaqup)ning ejdadliri
(miladiyedin ilgiriki 2000-yili)	
Ibrahim Ishaq	Ibrahimning Qanaan (Pelestin)gha kirishi (miladiyedin ilgiriki 1900-yil) Ibrahim bilen Ishaq
Yaqup	Ishaq bilen Yaqup
Yüsüp Yehuda	(miladiyedin 1800che yil ilgiri) Yaqupning on ikki oghli Ular Israilning on ikki qebilisining ejdadi bolidu. Ulardin eng dangqi chiqqan Yüsüp, Misirning bash weziri bolidu. Yene «Yehuda»mu bar.

«Tebirler»

Israillar Misirda		
Ayup## (Édom zéminida)	Yaqup (Israil)ning ejdadliri Misirda qulluqta qalidu (miladiyedin ilgiriki 1780-1450 yilghiche)	
Musa	Musa peyghember Israiliyeliklarni Misirdin chiqirip qutquzidu (1450-yili)	
Yeshua	Musa Sina téghida Xudadin «on perman»ni, kéyin Tewratning aldinqi besh qismini qobul qilidu Israillar 40 yil chöl-bayawanda ténep yürüdü.	
	Qanaan (Pelestin) zéminini ishqal qilip olturaqlishish (Yeshua peyghemberning yéteklishide, miladiyedin ilgiriki 1410-yili bashlinidu)	
Samuil	Köp qebililik ittipaq Her dewrde bir-ikki «hakim» bashquridu Samuil peyghember	
Saul Dawut	Israil «birleshme» padishahliqi Saul padishah (miladiyedin ilgiriki 1050-1010 yil)	
1000-yili	Dawut padishah (yeni Dawut peyghember) (1010-970 yil)	
950-yili Sulayman	Sulayman padishah (931-970)	
Israilning padishahliqi ikkige bölünidu		
	<u>Jenubiy qismi</u> (Yehuda)	<u>Shimaliy qismi</u> (Israil)
	<u>Padishah</u>	<u>Padishah</u>
	(hemme yil miladiyedin ilgiri)	
	Rehoboam 931-913	Yeroboam (I) 931-910
	Abiyah 913-911	Nadan 910-909

«Tebirler»

900-yili		Baasha 909-886
	Asa 911-869	Élah 886-885
		Zimri 885
		Tibni 885-880 (ikki padishah tirkiship turghan)
Iliyas 850-yili	Yehoshafat 872-869 ** 872-848 (toluq seltenet waqti)	Omri 885-874
		Ahab 874-853
		Azariya 853-852
Ilisha Obadiya##	Yehoram 848-841	Joram 852-841
	Ahaziya 841	Yexu 841-814
	Ataliya ayal padishah 841-835	
Yoél## 800-yili	Yoash (Yehoash) 835-796	Yehoahaz 814-798
	Amaziya 796-767	Yehoash 798-782

«Tebirler»

Yunus## Amos##	Azariya (Uzziya) 792-767** 792-740 (toluq seltenet waqti)	Yeroboam (II) 793-782** 793-753 (toluq seltenet waqti)
		Zekeriya 753
Yeshaya Hoshiya Mikah	Yotam 750-740** 750-735 (toluq seltenet waqti) Ahaz 735-715 Hezekiya 686-715 Asuriye Yehudagha tajawuz qilidu. Perwerdigar ularni qutquzidu	Shallum 752
		Menahem 752-742
		Pekahiya 742-740
		Pekah 752-742 (bir mezigil ikki padishah bolghan) 752-732 (jemiyy)
		Hoshiya 732-722
		722 Asuriye impériyesi Israilni bésiwalidu we Israillarni Asuriyege élip kétédu

«Tebirler»

	Manasseh 697-686 ** 697-642 (toluq seltenet waqti)	
Nahum	Amon 642-640	
Yeremiya Habaquq Zefaniya	Yosiya 640-609	
	Yehoahaz 609	
	Yehoakim 609-598	
	Yehoaqin 598-597	
	Zedekiya 597-586	
600-yili	<p style="text-align: center;">Izohatlar:</p> <p>(1) Yuqiriqi jedweldiki «**» dégen belge padishahning atisi bilen teng textte olturghanliqini bildüridu</p> <p>(2) Sulayman padishah dewridin ilgiriki körsitilgen yillar texmini yillardur.</p> <p>(3) Melum bir peyghemberning yashighan weqtini anche jezmleshtürelmigen ehwalda, uning ismining keynige «##» bu belgini qoyuldi. (belge dewrige qarita perezni körsitidu)</p>	
Ezakiyal Daniyal	<p style="text-align: center;">605-586 Yehudaning sürgün bolushi</p> <p style="text-align: center;">586-yili Yérusalém bitchit qilinidu. Babil impériyatori Néboqadnesar Yehudiylarni Babilgha élip kétidu.</p> <p style="text-align: center;">Sürgün bolghan umumiy mezgil 70 yil</p>	

«Tebirler»

Hagay Zekeriya	Qaytish (539-yili)
	Miladiyedin ilgiriki 539-yili Pars impériyesi üstünlükke chiqidu. Qoresh padishah emir chüshürüp Israiliyeliklerni wetinige qaytishqa ruxset béridu.
	520-yili Muqeddes ibadetxanining qaytidin qurulushi
500-yili	
Ester	Esterning Pars impériorigha yüreklik iltija qoyushi bilen nurghun Israillar qutquzulidu
Ezra	(458-yili) Ezra yene bir qisim «qaldi»larni qaytishqa bashlaydu
Nehemiya	(445-444-yili) Yérusalém sheherining qaytidin qurulushi (Nehemiya teripidin)
Malaki	(404-yili) Tewratning axirqi qismi, yeni «Malaki» dégen qisim yézilghan
	(333-yili) «Büyük Iskender grék impériyesini berpa qilip, Pars impériyesini weyran qilidu. U Israil zéminigha tajawwuz qilmighan.
300-yili	Iskenderning iz basarliri töt terepke bölünidu. Ular Israiliyege érishish üçün özara nurghun urushlarni qilidu. Yehudiylar éghir azab tartidu.
100-yili	«Yehuda Makkabi» baturluq bilen Yehudiylargha bashchiliq qilip yéngi Yehudiy padishahliqini berpa qilidu (Padishahliq mezgil miladiyedin ilgiriki 166-63-yilghiche)

«Tebirler»

	<p>Miladiyedin ilgiriki 63-yili Rim impériyesi Grék impériyesidin üstün kélip Israilnimu ishqal qilidu. Hérod isimlik bir Édomliq Qeyserge nurghun pul béríp, «Israil padishahi»ning ornini özi alidu. Kéyin u kishi «Büyük Hérod» dep atilidu (miladiyedin ilgiriki 37-yili)</p>
Miladiye - - - - - Injil dewri - - - - - bashlinidu	
Anna ayal peyghember	Miladiyedin ilgiriki 1-yili (etrapida) Mesih Eysa Beyt-lehem shehiride Meryemdin tughulup dunyagha kélidu.
	U Nasaret shehiride chong bolup yaghachchiliq qilidu.
Yehya peyghember	(miladiye 28-yili) Yehya «Chömüldürgüchi Peyghember»: — «Qutquzghuchi-Mesih» kélidu, dep jakarilashqa bashlaydu.
<u>Mesih</u> <u>Eysa</u>	(miladiye 29-yili) Mesih Eysa Yehya teripidin chömüldürölüp telim bérishke bashlaydu.
(belkim) 33-yili	Mesih Eysa 33 yashqa kirgende Yehudiylar teripidin chetke qéqilip kréstke mixlinidu.
	<p>Mesih Eysaning tirilishi, asmangha kótürölüshi Muqeddes Rohning bérilishi Mesih Eysa asmangha kótürölüp Xudaning Muqeddes Rohini barliq muxlisirigha ewetidu.</p>

<u>Rosullar</u> Pétrus Yuhanna Yaqup Yehuda (qatarliqlar)	Xush xewer tarqitish ulugh xizmiti barliq jamaet arqiliq bashlinidu («Mat.» 28:19)
(belkim 33-yili) Pawlus	Saul isimlik bir kishi Mesih Eysaning muxlis jamaitige esheddiy ziyankeshlik qilghanda Mesih Eysa uninggha körünidu. U towa qilip «rosul Pawlus» bolidu. U kéyin Eysaning bashqa rosulliri hem muxlisleri bilen her yerge béríp Mesih Eysaning xush xewirini (Injilni) tarqitidu.
50-68-yili	(50-68-yillar ichide) «Injil» qisimlirining köpinchisi (rosullar Matta, Markus, Luqa, Pétrus, Yaqup, Yehuda we Pawlus teripidin) yazilinidu
70-yili	Mesih Eysa béshareet qilghandek Yérusalém shehiri muqeddes ibadetxanisi bilen pütünley weyran qilinidu. Yehudiylarning hemmisi dunyaning bulung- pishqaqlirighiche tarqilidu.
96-yili	Mesih Eysaning sadiq muxlisi rosul Yuhanna Mesihtin Injilning «axirqi zamanlardiki weqelerni béshareet béridighan» «Wehiy» dégen eng axirqi qismini qobul qilidu
100-yili	-----